

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК
ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ Dsc.03/30.12.2019.Fil.19.01
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК
ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

АДИЗОВА ИКБОЛОЙ ИСТАМОВНА

**УВАЙСИЙ ШЕЪРИЯТИДА ПОЭТИК ТАФАККУРНИНГ
ЯНГИЛАНИШИ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент - 2020

УЎК: 821.512.133.06 (091)

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати
мундарижаси**

**Content of Dissertation Abstract of Doctor of Science (DSc) on Philological
Sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора наук (DSc) по
филологическим наукам**

Адизова Иқболой Истамовна

Увайсий шеърятда поэтик тафаккурнинг янгиланиши.....3

Adizova Iqboloy Istamovna

Renewal of poetic thinking in Uvaysi poetry.....33

Адизова Иқболой Истамовна

Возрождение поэтической мысли в поэзии Увайси.....63

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ68

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК
ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК
ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

АДИЗОВА ИКБОЛОЙ ИСТАМОВНА

**УВАЙСИЙ ШЕЪРИЯТИДА ПОЭТИК ТАФАККУРНИНГ
ЯНГИЛАНИШИ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2020.3.DSc/Fil237 рақам билан рўйхатга олинган.

Докторлик диссертацияси Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий кенгашнинг веб-саҳифасида (www.navoiv-uni.uz) ва «Ziyouet» Ахборот таълим порталида (www.ziyouet.uz) жойлаштирилган.

Расмий оппонентлар:

Тўхлиев Бокижон
филология фанлари доктори, профессор

Шодмонов Нафас Намозович
филология фанлари доктори, профессор

Эркинов Афғондил Содирхонович
филология фанлари доктори

Етакчи ташкилот:

ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги
давлат адабиёт музейи

Диссертация ҳимояси Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ҳузуридаги Dsc.03/30.12.2019.Fil.19.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «30 ноябрь» соат 11⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 100100, Тошкент, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103. Тел: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44. (www.navoiv-uni.uz).

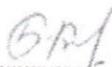
Диссертация билан Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (818 рақам билан рўйхатга олинган) (Манзил: 100100, Тошкент, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103. Тел: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44; (www.navoiv-uni.uz).

Диссертация автореферати 2020 йил «16» ноябрь кунини тарқатилди.
(2020 йил «16» ноябрь даги 19 рақамли реестр баённомаси)

Ш.С.Сирожиқлинов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
раиси, филол.ф.д., профессор

 К.У.Пардаев
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
илмий котиби, филол.ф.д., доцент

 Б.Н.Каримов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
кошидаги илмий семинар раиси,
филол.ф.д., профессор

КИРИШ (Докторлик (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабий тафаккури тараққиётида поэтик мазмун ва шакл янгилашининг адабий-эстетик асослари, поэтик анъана синтези каби масалалар долзарб муаммолардан бири сифатида тадқиқ этиб келинмоқда. Ижодкор поэтик тафаккурининг янгилашиши анъаналарга ёндашувнинг, лирик қаҳрамон табиатининг, бадий образлар тадрижининг, жанрлар такомили ва поэтик шаклларнинг янгилашишига асос бўлади. Жаҳон адабиётида шундай ижодкорлар борки, улар ижодидаги адабий-эстетик янгилашиш бутун миллий адабиётнинг янгилашишига, янада юксак босқичга кўтарилишига замин яратади. Бундай ижодий фаолиятларни ўрганиш дунё адабий-эстетик олами тараққиёти билан боғлиқ кўплаб илмий муаммоларнинг ечимини топишда муҳимдир.

Дунё шеършунослик тарихида адибларнинг ижодий лабораторияларини ўрганиш, улардаги ўзига хосликнинг анъанавийликка муносабати масалаларини талқин этиш зарурий илмий хулосалар чиқаришга асос бўлиб келган. Асарларни мазкур йўналишда таҳлил этиш адабиётшунослик илмининг мавзу, бадий образ, жанр, вазн каби назарий масалаларини янада аниқлаштиришга, такомиллаштиришга хизмат қилади. Шу сабабли ҳам жаҳон адабиётшунослигида олиб борилаётган ишлар салмоғидан келиб чиқиб, бу йўналишда ўзбек мумтоз адабиёти вакиллари фаолиятини ўрганиш ва қайта баҳолаш давр талаби бўлиб қолмоқда. Хусусан, Жаҳонотин Увайсий ижодига шу нуқтаи назардан ёндашув ҳам долзарбдир.

Мустақиллик шарофати билан мумтоз адабиётимизни чуқур илмий-назарий, матн ва манбаларни бадийлик мезонлари асосида янгича нуқтаи назар билан тадқиқ этиш муҳим мақомга кўтарилди. Жумладан, Жаҳонотин Увайсий асарлари ҳам кенг қамровли, теран моҳиятни ўзида мужассамлаштирган фалсафий-ирфоний маънолардан холи эмас. Хусусан, ишқ мавзуси олам, одам ва Оллоҳ муносабатларини ўзида уйғунлаштиради. Агар уни фақат инсоннинг инсонга муносабати тарзида англасак, шоира фикр-ғояларидан узоқлашиб, унинг нуқтаи назари, дунёқараши ва ҳаётий хулосаларини нотўғри тушунамиз. Шу боис, шоира лирик меросини тасаввуф таълимоти ғоялари нуқтаи назаридан қайта баҳолаганимизда, унинг мутасаввуф шоира эканлиги аён бўлади. Шундан келиб чиқиб, шоира ижодини ўрганишда асарлари замиридаги кўпқатламли маънолар қамрови, ғоявий ранг-баранглик, тасаввуф билан боғлиқ теран мазмун ва ирфонийлик, бадий маҳорат, тимсоллар кўлами ва моҳияти, жанрлар такомили, қофия, радиф қўллашдаги ўзига хосликлари каби ўнлаб масалалар алоҳида эътибор қаратишни тақозо қилади. Диссертациянинг вазифаси сифатида мазкур муаммоларни махсус ва ҳар томонлама ўрганишнинг қўйилиши тадқиқотнинг янгилигини ва долзарблигини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини

тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 февралдаги ПҚ – 2789-сон «Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ – 2909-сон «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2017 йил 24 майдаги ПҚ – 2995-сон «Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқи ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ – 3271-сон «Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида»ги Қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 16 февралдаги 124-Ф-сон «Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари» мавзусидаги халқаро конференцияни ўтказиш тўғрисида»ги фармойиши ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация Республика фан ва технологиялар ривожланишининг “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда, инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналиши доирасида амалга оширилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи¹

Шарқ мумтоз адабиёти, адабий муҳитлар, мумтоз образлар олами, шеърятда қофия, радиф, бадий санъатларнинг ўрни каби муҳим муаммоларни ўрганиш борасидаги тадқиқотлар дунёнинг етакчи илмий марказларида, хусусан, Ankara Universitesi, Istanbul Universitesi (Туркия); Oxford, Kembridj universitetlari (Буюк Британия); Балх давлат университети (Афғонистон); Aligarh Muslim University, Delhi University (Ҳиндистон); Azerbaican milli elmler akademiyasi Nizami adina adabiyat institute (Озарбайжон); Институт восточных рукописей в Санкт-Петербурге (Россия); Институт Востоковедение АН Украины им. А. Крымского (Украина); Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ

¹ Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи <https://arts.unimelb.edu.au/nceis>; <https://www.westernsydney.edu.au>; <https://slc.umd.edu/persian/about>; <http://nelc.uchicago.edu>; <https://nelc.osu.edu>; <http://ut.ac.ir>; <http://www.um.ac.ir>; <https://www.amu.ac.in>; <http://www.du.ac.in/du>; <http://www.istanbul.edu.tr/tr>; <https://www.ankara.edu.tr>; <http://gazi.edu.tr>; <https://www.orientalstudies.az/ru>; <http://literature.az/?lang=aze>; <http://www.kaznu.kz/ru>; www.iaas.msu.ru; <https://www.ivran.ru>; <https://spbu.ru>; www.orient.spbu.ru/ru; <http://www.orientalstudies.ru>; <http://oriental-studies.org.ua/uk/home>; <http://zoa.dmt.tj>; <http://iza.tj/ru/institut-yazyka-literatury-vostokovedeniya-i-pismennogo-naslediya-im-rudaki>; <http://tashgiv.uz/ru/>; <http://navoiy-uni.uz/uz-k>; <http://www.samdu.uz> ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.

(Тожикистон); Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент давлат Шарқшунослик университети, Самарқанд давлат университети, Бухоро давлат университети, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида олиб борилмоқда.

Жаҳон шеършунослигида хусусан, мумтоз шеърларни ўрганишга йўналтирилган тадқиқотлар натижасида бир қатор, жумладан, қуйидаги илмий натижалар олинган: лирик қаҳрамон табиати, бадиий образ ва рамзлар муносабатида янгилашлар, жанрлар эволюцияси ва генезиси (Оксфорд университети, دانشگاه تهران, İstanbul Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Azərbaycan milli elmler akademiyasi Nizami adına ədəbiyyat İnstitutu, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ, Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Тошкент давлат шарқшунослик институти, Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети).

Дунё адабиётшунослигида мумтоз шоирлар ижодий лабораторияларини янгича ёндашув ва концепциялар ёрдамида тадқиқ этишининг қуйидаги устувор йўналишларида тадқиқотлар олиб борилмоқда: Шарқ мумтоз поэтикасининг ўзига хос хусусиятлари, лирик жанрларнинг анъанавий қонуниятлари ва тарихий такомил босқичлари, тасаввуф таълимоти, тимсолларнинг рамзий маънолари, мумтоз шеърятда поэтик анъана синтезининг намоён бўлиш мезонларини ишлаб чиқиш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жаҳон адабиётида асрлар синовидан ўтган буюк асарларга поэтик тафаккурнинг янгилаш маҳсули сифатида баҳо берилади. Зеро, эски қолипларда яратилган асар ўқувчига янгилик бермайди. Уни ўзига жалб қилолмайди. Шу билан боғлиқ равишда жаҳон адабиётшунослигида поэтика, бадиий ижоддаги янгилаш, анъана ва новаторлик масалаларини чуқур ўрганиш тақозо этилади.

Дунёнинг кўплаб адабиётшунослари яратган илмий тадқиқотларда манбаларга шу нуқтаи назардан қаралганлигини кузатамиз. Асарларда мавзунинг қўйилиши, образ яратиш тамойиллари, жанрларнинг такомил хусусиятлари каби масалаларнинг фундаментал асоси, тараққиётини белгилаш бўйича жаҳон ва қардош халқлар адабиётшунослигида муайян илмий изланишлар олиб борилган.

И.Ю.Крачковский, Д.В.Фролов, Д.С. Лихачев, Б.В. Томашевский, Л.И. Тимофеев, И.В.Стеблева, Ян Парандовский, Ю.М. Лотман, А.Б. Куделин, В.М. Жирмунский, Ю. Борев, Н.Ю.Чалисова (Россия), Х.Блошман (Германия), Д.Де Уис (АҚШ), М.Симидчева (Канада), Р.Мусулмонқулов, У.Тоиров (Тожикистон), Ш.С.Калиева (Қозғистон) каби олимлар ўз тадқиқотларида мумтоз поэтика, анъана ва новаторлик, образ ва жанрлар билан боғлиқ муаммоларни кун тартибига қўйиб, уларга доир ўз карашларини билдириб ўтганлар².

² Крачковский И.Ю. Арабская поэтика в IX веке / Изб. Соч., – М. – Л.: Академия наук, Т. II. 1956; Фролов Д.В. Арабская филология. – М.: Языки славянской культуры, 2006; Фролов Д.В. Классический арабский стих. История и теория аруда. – М.: Наука. 1991; Лихачев Д.С. Избранные работы в трех томах. Том I.

Дунё адабиётшунослигида мавжуд адабий-эстетик тафаккур маҳсуллари Жаҳонотин Увайсий ҳаёти ва ижодини ўрганиш, асарларида илгари сурилган мавзу ва ғоялар моҳиятини ёритишда ҳам асос бўлиб хизмат қилди. Шоира меросини баҳолаш унинг ҳаётлик давридаёқ бошланган. Давр адабий ҳаёти ҳақида маълумот берувчи Фазлий Намангонийнинг «Мажмуаи шоирон» тазкирасида ҳам унинг фаолиятига муносабат билдирилган³. Шоиранинг ўз асарларида ҳам унинг тақдири, асарларининг яратилиш тарихи, бадиий ниятлари борасида маълумотларни учратамиз⁴.

Ўзбек адабиётшунослигида шоира ижодини изчил илмий йўналишда ўрганиш ўтган асрнинг 30-йилларида Чўлпоннинг «Увайсий»⁵ мақоласининг эълон қилиниши билан бошланган. 1960-йилларга келиб, Увайсий асарларини тадқиқ этиш янги босқичга кўтарилди. Адабиётшунос Э.Иброҳимова томонидан шоира таржимаи ҳоли ва адабий мероси тадқиқига бағишланган номзодлик диссертацияси ҳимоя қилинди⁶. Махсус монография чоп этилди⁷. Профессор И. Ҳаққуловнинг ўтган асрда яратилган «Увайсий шеърляти»⁸ рисоласи ҳам диққатга сазовор. Шоиранинг шеърлари илк бор «Ўзбек адабиёти хрестоматияси»⁹, «Ўзбек поэзияси антологияси»¹⁰ каби мажмуа ва хрестоматияларда чоп этила бошланди. Алоҳида девон ҳолида ҳам бир неча бор нашр бўлган. Шоира таваллудига 240 йил тўлаётганига қарамай, асарларига қизиқиш, уни илмий тадқиқ этиш сусайгани йўқ. Айниқса, асарларининг мунтазам чоп этилаётгани буни исботлаб турибди¹¹. Аммо

Поэтика Древнерусской литературы. – Л.: Художественная литература, 1987. Томашевский Н. Традиция и новизна. – М.: Художественная литература, 1981; Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1976; Стеблева И.В. Семантика газелей Бабура. – М.: Наука, 1982; Парандовский Ян. Алхимия слова. – М.: Наука, 1972; Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. – Л.: Просвещение. 1972; Куделин А. Б. Классическая арабо-испанская поэзия. – М.: Наука, 1973; Жирмунский В.М. Избранные труды. Теория литературы Поэтика Стилистика. – Л.: Наука, 1977; Боров Ю. Эстетика литературы. – М.: Наука, 2003; Blochmann H. Prosody of the Persians according to Saifi, Jami and other writers. Calcutta, 1872; DeWeese D. The Predecessors of Nava'i in the «Funun al-balagah» of Shaykh Ahmad b. Khudaydad Tarazi: a neglected source on Central Asian literary culture from the fifteenth century // Turkish studies, edited by Sinasi Tekin, 2005, volume 29; Simidchieva M. Imitation and Innovations in Timucid Poetics: Kashifi's Vadayi al-afkar and Predecessors, al-Mu'jam and Hada'iq al-sihr // Iranian Studies, volume 36, number 4, 2003; Чалисова Н.Ю. Персидская поэзия на весах поэтики // Шамс Кайс Рази. Свод правил персидской поэзии. – М.: Восточная литература, 1997; Мусульманкулов Р. Персидско-таджикская классическая поэтика (X-XV вв.). – М.: Наука, 1989; Тухлиев Б. Вопросы поэтики «Кутадгу билиг» Юсуфа Хас Хаджиба. – Т., 2004.

³ Фазлий.Мажмуаи шоирон. Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги ШИ кўлэмалар фонди, инв. № 358.

⁴ Увайсий. Девон. – Т.: Фан, 1959; Увайсий. Девон. – Т.: Ўзбекистон бадиий адабиёт нашриёти, 1963; Увайсий. Кўнгил гулзори. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983; Увайсий шеърлятидан. – Т.: Ўзбекистон МК нашриёти, 1980. Ўзбек шоирлари баёзи. Увайсий. Нодира. – Т.: Фан, 1993. Увайсий. Мазмун маъдани. Шеърлар. – Т.: Академнашр, 2010.

⁵ Чўлпон. Увайсий. – Ёрқин турмуш. – Тошкент, 1933, 3-сон, 23-бет.

⁶ Э.Иброҳимова. Увайсий ижодига доир. Филология фанлари кандидати илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.. – Тошкент: 1959.

⁷ Э.Иброҳимова. Увайсий. Монография. – Т.: Фан, 1963.

⁸ И.Ҳаққулов. Увайсий шеърляти. – Т.: ФАН, 1982.

⁹ Ўзбек адабиёти хрестоматияси, II жилд. – Т.: Фан, 1945.

¹⁰ Ўзбек поэзияси антологияси. – Т.: Бадиий адабиёт, 1948.

¹¹ Увайсий. Девон. – Т.: Фан, 1959; Увайсий. Девон. – Т.: Ўзбекистон бадиий адабиёт нашриёти, 1963; Увайсий. Кўнгил гулзори. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983; Увайсий

асарларининг йиғма матни ёки танқидий матни ҳалигача амалга оширилмаган. Бу вазифани бажариш адабиётшунос олимларимиз олдида турган энг долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Адабиётшунослигимизда Увайсий ижодига бағишланган сўнгги махсус илмий тадқиқотнинг яратилганига қарийб 40 йил бўлди¹². Шу жиҳатдан, изланишларда унинг дунёқарashi, асарлари моҳияти, ижтимоий ҳаётга муносабати масалаларининг ёритилишида мубоҳасали ўринлар ҳам йўқ эмас. Хусусан, асарларини синфий номутаносиблик зиддиятлари билан боғлаш, ҳақиқий ишқни мажозий ишқ сифатида талқин этиш ҳолатлари кўзга ташланади. Мустақиллик шарофати билан адабиётшунослик фани кўтарилган мақомдан туриб бугун Увайсий каби ўзига хос маҳорат соҳибларининг ижодий фаолиятларини қайта кўриб чиқиш зарурати пайдо бўлди. Шоира ижодини, ундаги маъноларни, бадиий тасвирдаги ифода мукамаллигини ўрганиш муҳим мазмун касб этмоқда. Уларни теран англаш ва талқин этиш адабиётшунослигимиздаги энг долзарб муаммолардан бўлиб қолмоқда.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети илмий-тадқиқот режасининг «Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи ва фольклорини тадқиқ этишнинг долзарб масалалари» мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Увайсий шеърлятида поэтик тафаккурнинг янгиланиш тамойилларини белгилашда муҳим вазифани бажарувчи мумтоз адабий анъаналарнинг ўрни, лирик қаҳрамон табиати, рамз ва образ муносабати, тимсол яратиш маҳорати, жанрлар такомиллиги, дostonнависликдаги ўзига хослиги, қофия, радиф ва бадиий санъатларни қўллаш тамойиллари масалаларини илмий асослашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Увайсий поэтик тафаккурининг янгиланишида салафларнинг ўрни, анъана ва новаторлик масаласини ўрганиш, асарларидаги мавзу қамрови, ғоялар қўламини қайта баҳолаш;

лирик қаҳрамон табиатининг тадрижий такомиллашуви, ўзига хос характер хусусиятлари, тимсоллар билан муносабати масалаларини тадқиқ этиш;

шоира шеърляти тимсоллар тизимидаги муштараклик ва янгиланиш, рамзийлик, ирфоний моҳиятни очиш мезонларини белгилаш;

жанрлар поэтикаси ва тараққиёти, ғазал такомиллиги, мусаммат турларига муносабат, кичик жанрлардаги хослик ва янгиланиш, ўзбек дostonчилигида шоира ижодининг ўрнини очиб бериш;

шеърлятидан. – Т.: Ўзбекистон МК нашриёти, 1980; Ўзбек шоиралари баёзи. Увайсий. Нодира. – Т.:Фан, 1993; Увайсий. Мазмун маъдани.Шеърлар. – Т.: Академнашр, 2010.

¹² И.Ҳаққулов. Увайсий шеърляти. – Т.: ФАН, 1982.

шоира назмида қўлланилган қофия ва радифнинг анъанавийлиги ҳамда ўзига хослиги, уларнинг ижодкор бадиий ниятини амалга оширишдаги ўрни ва вазифасини ёритиш;

Увайсий шеъриятида маъно, мазмун ва бадиий санъатлар уйғунлиги, услубий ўзига хосликнинг намоён бўлиш мезонларини таҳлил этиш.

Тадқиқотнинг объекти. Жаҳонотин Увайсий девонларининг ҳозиргача нашр этилган барча нусхалари ва ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланаётган шоира девонининг 1837 рақамли, Фазлий Намангоний қаламига мансуб «Мажмуаи шоирон» тазкирасининг 358 рақамли қўлёзма манбалари ҳисобланади.

Тадқиқотнинг предметини Увайсий шеъриятида поэтик тафаккурнинг янгиланишини анъана ва новаторлик, лирик қаҳрамон табиати, жанрлар тараққиёти, тимсол, қофия, радиф ва бадиий санъатларни қўллаш тамойиллари заминида ўрганиш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот жараёнида тарихий-қиёсий, биографик, семантик-структурал, герменевтик таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгиллиги қуйидагилардан иборат:

Жаҳонотин Увайсий шеъриятида мумтоз анъанага индивидуал ижодий тафаккур мезонларидан келиб чиқиб ёндашиш поэтик мазмуннинг янгиланиши учун асос вазифасини ўтаганлиги мисоллар орқали илмий далилланган;

шоира шеърятининг тимсоллар тизимидаги янгиланиш, мавжудларига ўзгача ракурсдан қараш тамойиллари ҳамда рамз ва образ муносабатлари кесимида май, соқий, бозор, ишқ каби тушунчалар махсус, кенг қамровда очиб берилган;

Увайсий ижодида анъанавий жанрлар янги қирраларининг кашф этилиши ва янада такомиллашув имкониятлари, ҳарора ғазал, фард, мусаллас, чистон каби ноёб жанрларнинг ўрни ҳамда тараққиётида шоира маҳоратининг ўзига хос юксалганлиги асосланган;

шоира шеъриятида қофия, радиф ва бадиий санъатларнинг қўлланишида услубий ўзига хосликлар, улардан фойдаланишда бадиийлик мезонлари ва ирфоний маъноларни ойдинлаштириш тамойиллари аниқланган;

Увайсий дostonларининг Шарқ мумтоз адабиёти сайёр сюжетлари тизимидаги ўрни, етакчи воқелик таркибидаги лирик жанрлар, лирик чекинишларнинг ўзига хос композицион ва бадиий ифода хусусиятлари илк бор қиёсий аспектда мисоллар билан исботланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

Жаҳонотин Увайсий поэтик тафаккурининг янгиланишида анъананинг ўрни аниқланиб, новаторлик мезонлари белгиланган;

ўзбек мумтоз адабиётида лирик қаҳрамон табиати ва ижодкор шахсияти муносабатлари Увайсий асарлари асосида назарий жиҳатдан тизимлаштирилган;

Увайсий назмида қўлланилган мумтоз образлар кўлами таснифланиб, уларни талқин этиш тамойиллари илмий далилланган;

шоира ижодида мумтоз бадиий жанрлар такомили, улардаги янгиланиш омиллари илмий асосланган;

достонлари илк бор кенг қамровда, махсус тадқиқ этилган;

қофия, радиф, бадиий санъатлар ижодкор ниятини амалга оширишда етакчи бадиий восита эканлиги исботланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги Шарқ мумтоз бадиият илмига, Жаҳонотин Увайсий ижодий фаолиятига оид ўзбек ва хорижий олимлар томонидан амалга оширилган фундаментал илмий-назарий қарашлар кенг ўрганилгани; бирламчи манбалар, хусусан, ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти кўлғезмалар фондида сақланаётган Увайсий девонининг 1837 рақамли ягона кўлғезма нусхаси, Фазлий Намангоний қаламига мансуб 358 рақамли «Мажмуаи шоирон» тазкираси каби манбалардан Жаҳонотин Увайсий тафаккурининг янгиланишига доир илмий-назарий хулосалар чиқарилгани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти Жаҳонотин Увайсий адабий меросини поэтик тафаккурининг янгиланиши; бадиий маҳорат нуқтаи назаридан илк бор кенг қамровда, махсус талқин этилиши; асарларининг тасаввуф таълимоти ғоялари билан боғлиқликда ўрганилиши; достонларининг илк бор илмий таҳлил доирасига тортилиши; тадқиқот натижалари, ундаги таҳлил усуллари, тимсол ва жанр кўллашдаги анъана ва янгилик муносабати борасидаги кузатишлар ўзбек мумтоз адабиёти тарихи ва назариясини янада бойитишга хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти диссертация хулосалари ва тавсияларидан олий ўқув юртлари учун «Ўзбек адабиёти тарихи», «Мумтоз поэтика асослари», «Бадиий матн поэтикаси» каби дарслик ва қўлланмалар яратиш, маъруза ва семинар машғулотлари мазмунини бойитиш, малакавий битирув ишлари, магистрлик диссертациялари ёзишда, маънавий кадриятларимизнинг ўрни ҳақида маърузалар ўқишда фойдаланиш мумкинлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Увайсий шеърлятида поэтик тафаккурининг янгиланиши бўйича олинган илмий натижалар асосида:

Жаҳонотин Увайсий ижодида адабий таъсир, мумтоз образлар кўлами борасидаги илмий-назарий хулосалардан Ф1-02 рақамли «Адабиётшунослик тарихининг фундаментал тадқиқи» (2012-2016) мавзуидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 21 сентябрдаги 89-03-3420-сонли маълумотномаси). Натижада, Увайсий шеърляти миллий маънавиятимиз, кадриятларимизни бойитишда муҳим адабий ҳодиса бўлиб, уни чуқур ўрганиш мумтоз адабиёт тарихи ва адабиётшунослигининг кўплаб долзарб муаммоларини ечишга хизмат қилган;

поэтик ифода усулларига оид қарашлар, жанрлар такомилли, қофия, радиф ва бадий санъатларнинг қўлланилиш тамойилларига доир илмий-назарий хулосалар ва тавсиялардан А-1-118 рақамли «Навоий образининг тасвир ва талқинларига оид ўқув қўлланмасини тайёрлаш ва нашр этиш» (2015-2017) мавзусидаги амалий лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 21 сентябрдаги 89-03-3420-сонли маълумотномаси). Натижада, бадий ижоддаги поэтик тафаккурнинг янгиланиши билан боғлиқ янгича талқинлар, илмий ечимлар ва хулосалар Алишер Навоий «Хамса» дostonларини қиёсий ўрганишда муҳим назарий манба вазифасини ўтаган;

тадқиқот мазмуни юзасидан эълон қилинган мақолалардаги муҳим илмий-назарий хулосалардан ИТД-1-098 рақамли «Ёшлар маънавиятини шакллантиришда Алишер Навоий адабий-педагогик қарашларининг ўрни ва аҳамияти» (2012-2014) мавзусидаги амалий лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 21 сентябрдаги 89-03-3420-сонли маълумотномаси). Натижада, Қўқон адабий муҳити вакиллари асарлари билан қиёсий аспектда ўрганилиши Навоий ижодининг кўлами ва маҳорат қирраларини кенг қамровда намоён этиш ва ёшларимизни миллий, умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш имконини берган;

диссертация натижаларидан Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг «O'zbekiston» телеканалда туркум кўрсатувлар сценарийларини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг 2020 йил 14 сентябрдаги 22-4-35-78-сонли маълумотномаси). Натижада, кўрсатувлар илмий-назарий маълумотлар билан бойитилиб, уларнинг илмий-маърифий савияси ошган;

тадқиқот натижаларидан «Ўзбек адабиёти тарихи (XVI-XIX аср I ярми)» 5120100 – Филология ва тилларни ўқитиш йўналиши бўйича бакалаврият босқичи талабалари учун дарслик яратишда муаллиф сифатида фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 20 июль 654-сонли буйруғига асосан нашр этилган).

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 6 та халқаро ва 12 та республика илмий-назарий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Тадқиқот мавзуси бўйича 45 та илмий иш эълон қилинган. Шулардан 2 та монография (1 таси хорижда), 1 та рисола, 1 та дарслик, 1 та ўқув қўлланма, ЎзР Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 11 та мақола, жумладан, 10 таси республика ҳамда 1 таси хориждаги илмий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертациянинг таркиби кириш, тўрт боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган бўлиб, умумий ҳажми 254 саҳифадан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, зарурати, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, объекти, предмети, фан ва технологиялар ривожининг устувор йўналишларига мослиги, хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи, тадқиқотнинг илмий янгилиги, амалий натижалари, ишончлилиги, назарий ва амалий аҳамияти, амалиётга жорий этилиши, апробацияси, эълон қилинган ишлар ва тадқиқот тузилиши кўрсатилган.

Диссертациянинг биринчи боби **«Мумтоз адабий анъана ва индивидуал ижодий тафаккур – поэтик мазмун янгилианишининг асоси»** деб номланган. Бобда Жаҳонотин Увайсий поэтик тафаккурининг янгилианишида салафларининг ўрни белгиланиб, шоира лирик қаҳрамонининг ўзига хос табиати талқин этилади. *«Поэтик мазмун янгилианишида мумтоз адабий анъаналарнинг ўрни»* деб номланган дастлабки фаслда Жаҳонотин Увайсий ижодининг камол топишида Алишер Навоий, Лутфий, Фузулий, Амирий каби устозларнинг адабий таъсири, улар фикр-ғояларининг, бадиий тасвир ва ифода шакллариининг такомил тамойиллари борасида фикр юритилган.

Ҳар бир ижодкор меросидаги ўзига хос хусусиятларни аниқлаш унинг ўзигача бўлган анъаналарга муносабатини ўрганишдан бошланади. Чунки «Новаторлик ҳар доим ҳам янгилик кашф этиш эмас, балки у анъанага алоҳида эътибор билан қараш ва айни пайтда, хотирада уни тиклаш ҳамда у билан ўхшаш бўлмаслик»дир¹³. Анъанавийлик ва адиблар ижодини қиёслаш мобайнида уларнинг адабиёт оламига олиб кирган янгиликлари, ижодларининг ўзига хос қирралари, маҳорати намоён бўлиб боради. Жаҳонотин Увайсий ижодий такомилда ҳам салафлар асарларидан ўрганган сабоқлари; устозлари ғояларига; образлар оламига; бадиий тасвир воситаларига муносабати; ёндашув тарзи; уларга қайта, янгича ҳаёт бағишлаш тамойиллари каби масалаларга алоҳида эътибор қаратилади. Фаслда Навоийнинг «Иси» радифли ғазалига шоира томонидан боғланган назира Амирий, Навоий ва Фурқатнинг шу радифли асарлари билан қиёсий талқин этилади ва унинг ўзига хос новаторлик хусусиятлари аниқланади.

Кузатувимиз шуни кўрсатадики, бир хил мавзуда, бир хил вазнда, бир хил радифда яратилса-да, бундай асарлар бир-бирига ўхшаши билан бирга, давр руҳини, унинг муаммоларини ёритиш, тасвирлаш принциплари билан фарқланиб ҳам туради. Ҳар бир ижодкор яратган асардаги мазмун, фикр, ғоя, тасвир тамойилларида тараққиёт белгиларини кузатамиз. Диссертацияда мазкур ғазалнинг Навоий томонидан яратилган ошиқона йўналишдаги асардан, тасаввуфий ва ниҳоят, ижтимоий йўналишдаги ғояларни мужассамлаштирган, кенг қамровли асар мақомигача бўлган тараққиёт босқичлари тадқиқ этилган.

¹³ Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. – Л.: Просвещение, 1972, стр. 130.

Мазкур фаслда қўйилган масалани ёритиш мақсадида шоира томонидан Лутфийнинг «Офтоб», Фузулийнинг «Керакмазму сенга» радибли ғазалларига боғланган назиралар ҳам тадқиқ этилган. Улар асосида Увайсий маҳоратининг шаклланиш ва такомил хусусиятлари аниқланган. Увайсий салафлари бадийий ниятларини, улар назарда тутган мавзу ва ғояларни янада ривожлантирган. Янги, ўзига хос бадийий тасвир воситалари билан зийнатлаган. Образлар моҳиятини янада кенгайтиришга ҳаракат қилган. Шоира ҳар бир образни табиат ҳодисалари билан қиёслаш воситасида чуқур фалсафий-ирфоний моҳиятни ифодалашга эришган. Англашиладики, назиранинг шунчаки тақлидчилик эмас, балки ҳар бир истеъдодли ижодкор учун улкан маҳорат мактабидир. Навоий, Лутфий, Фузулий, Амирий каби устозлар ижодидан ўрганиш Увайсийнинг юксак бадийий маҳорат қозонишида муҳим вазифани бажарган.

Бобнинг иккинчи фасли «*Лирик қаҳрамон табиатининг поэтик мазмун янгилашишига таъсири*» масаласига бағишланган. Лирик қаҳрамон характерини ўрганмай туриб, ижодкорнинг индивидуал қирраларини, маҳоратининг ўзига хос жиҳатларини, бадийий ниятини англаш мушкул. Шеърятда лирик қаҳрамон бош ғояни, барча рамз ва образларни ўзида мужассамлаштирган махсус марказ ҳисобланади. Барча воқеа-ҳодиса ва кечинмалар ривожини унда синтезлашади. Лирик қаҳрамон моҳиятан шоирдан ҳам, ҳар қандай образдан ҳам кенг қамровга эга. Шу сабабли ҳам, у ҳеч қачон шоирга ёки ягона образга тенг бўлмайди. Бадийий мақсаднинг асосини бошқарувчи адабий субъект вазифасини бажаради. Аммо, маълум маънода, унинг ҳар бир ҳаракати, албатта, шоир томонидан бошқарилишини, унинг нуқтаи назари ва назоратидан чиқиб кетмаслигини ҳам инкор этиб бўлмайди. Лирик қаҳрамон кечинмаларидаги объективлик замирида шоирнинг субъективлиги ҳам мужассамлашади.

Мумтоз шеърятда лирик қаҳрамон характерини англаш ҳар бир сўзнинг асл ва кўчма маъноларини англашдан бошланмоғи лозим. Шундагина биз унинг асл қиёфасини кўра оламиз. Уни баҳолаганда адашмаймиз. Жумладан, Жаҳонотин Увайсий шеърятдаги лирик қаҳрамон характерини баҳолаш ва англаш учун ҳам худди шу мезондан фойдаланиш тақозо этилади. Узок йиллар шоира лирик қаҳрамони дунёвий муҳаббат, вафо куйчиси; ҳуқуқсиз ўзбек аёли тақдирининг тарғиботчиси сифатида талқин этилди. Аммо асарларидаги лирик қаҳрамон табиати бундан-да кенг қамровга эга. У халқнинг дарду армонлари, инсон маънавиятининг умумбашарий муаммолари, тасаввуф таълимоти ғояларини англаш ва тарғиб этиш иштиёқи билан яшаган. Увайсий лирик қаҳрамони табиатида, аввало, исломий этиқоднинг мукамал шаклланганлиги кузатилади. Бу эса асарларидаги ирфоний ва маърифий хулосалар, тасаввуфий ғоялар равнақиға асос бўлган. Шоира меросидаги ахлоқий-фалсафий хулосаларнинг маърифий аҳамиятини таъминлаган.

Увайсий шеърятда бош масала ишқ. Барча фикр-ғояларининг юзага чиқишида ишқ мавзуси асосий восита. Шоира ижодида мажоз ва ҳақиқат

бир-бири билан уйғун. Шу сабабли, лирик қаҳрамон қиёфасида туйғулари нозик аёлни эмас, балки қаландарона кечинмалар гирдобида ғарқ мардона ошиқни кўрамиз. Увайсий ўзи англаб етган ирфоний ҳақиқатларни лирик қаҳрамон тилидан ошқора баён этади. У шариат ва тариқат ғояларини уйғунлаштиради. Дин ва инсон, Тангри ва инсон муносабатлари борасида файласуфона мулоҳаза юритади. У динни рад этмайди, аммо диннинг ўта расмий, риёга йўл топувчи андозаларига ҳам сиғмайди. Шоира асарларида дунёвийлик ва илоҳийликни, мажоз ва ҳақиқатни қиёслаб, улар ўртасида ихтилоф йўқлигини эътироф этади.

Увайсий шеърляти мураккаб, хослар шеърляти. У дунё, олам, инсонлар муносабати борасида чуқур тафаккур мезонларидан туриб мушоҳада юритувчи фалсафий моҳиятга эга. Шоиранинг кўпчилик асарлари махсус шарҳлашни тақозо этади. Ифодаланган хос мазмунни шарҳсиз англаш қийин. Шоира асарларидаги ишқ – кенг маънодаги яралмиш ва у орқали яратувчига бўлган муҳаббатдир. У маҳбуба, ваҳдати вужуд, илоҳий бирлик ҳақидаги тушунчаларини изҳор этаркан, олам ташқи кўринишидан – моддий, ички моҳияти билан эса – илоҳий, деган тасаввурда туради. Увайсий лирик қаҳрамони табиатида худди шу мақомдаги ошиқ образини кўрамиз.

Увайсийнинг хосу авомга бирдай тушунарли ва манзур шеърлари ҳам кўп. Маълум бир макон, замон ва жамиятда яшаган шоира асарларида инсоний муносабатлар, уларнинг эзгу ва дардчил кечинмалари, шодлик ва қайғулари аниқ ифодасини топган. Лирик қаҳрамон тасаввуримизда фақат ошиқ эмас, балки, ижодкор аёл сифатида ҳам намоён бўлади. Асарлари орасида ҳасби ҳол йўналишида яратилганлари ижодкор таржимаи ҳолини тўлғазади. Она, аёл ва жонкуяр миллатпарвар инсон сифатидаги маънавий қиёфасини ёритади. Бундай йўналишдаги асарлар тор, шахсий ҳаёт қобиғида қолмай, балки замон, жамиятнинг аниқ манзараларини чизиш, фош этиш вазифасини ўташга ҳам хизмат қилади. Биографиклик ижтимоийлик билан уйғунлашади. Бу эса уларнинг адабиёт майдонида муқим ва муҳим мавқе қозонишига сабаб бўлади. Шоира асарларида лирик қаҳрамоннинг мақсади ўқувчига фақат ўзининг аҳволини баён этиш эмас. Балки замондошлари ва ўқувчиларига ҳаёт зарбаларини қандай қаршилаш, мағлуб бўлмасликнинг сирлари, уларга қарши сабот ва матонат билан курашиш йўриқлари борасида чуқур мазмунли дастур яратиб беради.

Шоиранинг образ қўллаш маҳоратини ўрганар эканмиз, лирик қаҳрамоннинг табиати ойдинлашиб бораверади. У баъзан замондошлари табиатида ғофиллик ва жаҳолат белгиларини кўриб оғринади. Меҳр-оқибат, ҳалоллик, адолат, иймон каби эзгу фазилатларни соғиниб изтироб чекади. Увайсий лирик қаҳрамон табиатини ёритишда ўзига хос янги йўллар излайди. Ноёб ифодаларни яратади. Лирик қаҳрамон характери табиат ҳодисалари, ҳолатлари билан қиёсланилади. Бу орқали эса шоира инсонга ўзини англаш йўли табиат ҳодисаларини англаш билан чамбарчас боғлиқлигидан сабоқ беради.

«Бадий образ янгиланишида Увайсийнинг адабий-эстетик мезонлари» номли иккинчи бобда шоира қўллаган образлар мумтоз анъаналарга муносабат ва новаторлик мезонлари нуқтаи назаридан тадқиқ этилган. Бобнинг дастлабки фасли *«Мумтоз поэтик анъана синтези – бадий образ янгиланишининг асоси»* деб номланган. Ўзбек мумтоз адабиётида образлар тизими ўзига хос. У бошқа эл адабиётларидан зулмаънайнлиги, яъни кўп қатламли маъно хусусияти билан фарқланади. Мумтоз шоирларимиз назарда тутган ғояларни англаб етиш учун, аввало, образлар моҳиятини идрок эта олишимиз тақозо қилинади. Чунки мумтоз асарлар фақат сўзлар билан эмас, балки, асосан, образлар тили билан сўзлайдиган адабиётдир. Асарларнинг деярли барчасида зоҳирий ва ботиний маъно-моҳият мужассамлашган бўлади.

Увайсий қўллаган образлар тизими адабиётшуносликда етарли талқин этилмаган. Янгиланаётган, мустақиллик даври адабиётшунослиги мезонларидан келиб чиқиб, шоира шеърияти образларининг чуқур зоҳирий ва ботиний маъно-моҳиятларини аниқлаш; уларнинг шоира бадий ниятларини амалга оширишдаги ўрни ва вазифаларини белгилаш, ниҳоятда муҳим ҳисобланади. Шоира шеъриятида юзлаб образлар қўлланилган. Биз тадқиқотимизда ижодкор асарларидаги бош ғоя – етакчи моҳиятни ёритишда муҳим ўрин тутган ва шоиранинг ўзига хос образ яратиш тамойиллари намоён бўлган тимсолларнинг айримларини талқин этишни жоиз кўрдик. Ўйлаймизки, биз таҳлил доирасига олган образларга муносабат шоира асарларидаги образлар оламини англашга кўмаклашади.

Мавжуд тадқиқотларда шоира шеъриятидаги етакчи образ – ошиқда, асосан, аёл – ошиқ кечинмалари, туйғулари куйлангани эътироф этилган. Аммо, маълумки, Увайсий ижодидаги ошиқ кенг қамровга эга. Унда мажозийлик ва илоҳийлик мезонларининг уйғунлашишини кузатамиз. Жумладан, шоиранинг «Ишқида» радифли ғазалида етакчи образ – ошиқ. У байтма-байт ўз руҳий ҳолати, эгаллаган мақому даражасини изоҳлаб боради. Ҳолат ва кайфият талқини бош образнинг ўз тилидан баён этилиши ўқувчи наздида аниқлик ва таъсирчанликни оширади. Бундай услуб ғазалдаги бош образ характерини, унинг мақсад-вазифасини, бошқа образлар билан муносабатини аниқлаш имконини таъминлайди. Асарда ошиқ, маҳбуба образлари етакчи мақомда. Уларнинг ўзаро муносабати, руҳий товланишлар жараёни тасвирларида тун, тонг, юлдуз; гулрухсор, хор, булбул, қумри каби мутаносиб, кўшимча образлар тизими ҳаракатга келади. Улар баён этилаётган ишқ моҳиятини, етакчи образлар табиати ва ботиний дунёсини ёритишда очқич вазифасини бажаради. Жонон образида мутлақ гўзаллик, хорда эса ўз мақомидан қаноатланмаётган, дунёвий ҳаваслардан буткул халос бўла олмаётган ошиқ – солиқ ҳолати ўз ифодасини топган. Шоира сўзлар билан эмас, балки образлар орқали ўз ғоялари, фикр-қарашларини ифодалайди. Шу сабабли, Увайсий шеъриятини англашда мураккаблик юзага келади. Унинг мақсади ошкора кўриниб турмайди. Балки уни ҳар бир ўқувчи ўзи тафаккур билан излаб топиши, англаши тақозо этилади.

Увайсий ўзбек мумтоз адабиётидаги бадий образлар оламини бойитишда кўп манбалар асосида жамланган билим қамровини ишга солади. Халқ оғзаки ижоди хазиналари, ислом манбалари жавоҳирлари, Қуръон ва ҳадис дурдоналари, салафлари ижоди намуналари шулар жумласидандир. Увайсий шеърӣ образлари ноёб, ўзига хос галереяни ташкил этади. Уларни, яратилиш хусусиятларидан келиб чиқиб, иккига ажратиш мумкин: 1. Шоира томонидан мумтоз адабиёт саҳнига олиб кирилган янги образлар; 2. Мавжуд анъанавӣ образларнинг ўзга ижодкорлар назари тушмаган қирраларини кашф этиш орқали янги маънода қўлланиши.

Увайсий шеърӣятада *бош образ мажнунваши ошиқ*. У инсон вужудини, ҳаётини, дунёни ишқ билан чамбарчас алоқада тушунади. Шу нуктаи назардан келиб чиқиб, шоира нодир образлар топади. Мавжуд анъанавӣ образларнинг ўзига хос шарҳларини кашф этади. Маълумки, Шарқ адабиётида кўнгил образи ғунчага қиёсланади. Увайсий эса унга қутилмаган шарҳ беради:

*Кўнгулким, бир қуши ваҳший, ани ром эткали гўё
Муҳаббатдин қафас айлаб, висолин дона тутмишлар.*

Шоира ушбу байтда кўнгилни ваҳший қушга ўхшатиб, у муҳаббат ва висол воситасида ром этилишини таъкидлайди. Кўнгилни ғунчага ўхшатиш, унинг ранги ва қайғусини ифодаласа, ваҳший қушга ўхшатиш эса унинг табиатини ёритади.

Увайсий инсоннинг ботиний оламини, руҳий ҳолат манзараларини ноёб маҳорат билан ифодалайди. Натижада, уларни мусаввир мўйқаламида сайқалланган тасвирдек идрок эта оламиз:

*Чиқиб ишқ ўти кўксим чокидин, бошимдин ошибдур,
Қуруқ шохеки, гўё ўз ичидин ўт туюшибдур,*

матлаъси билан бошланган ғазал ошиқона йўналишдаги асар. Унда ошиқ образининг руҳий ғалаёнлари, ишқ изтироблари тасвирланади. Ғазалда шоиранинг образ яратиш маҳорати яққол намоён бўлган. Жумладан, шоира юқоридаги байтда ошиқнинг ишқ изтиробини оддий ҳаётӣ воқелик воситасида изоҳлайди. Яъни кўкси чокидан ишқ ўти чиқиб, бошигача ғарқ бўлган ошиқ ҳолати, ўз ичидан ўт чиқиб ёнаётган қуруқ шохга қиёсланади. Бу муқояса ошиқ изтироби ва азобланишини жуда аниқ ифодалайди. Бу ерда сўзлар тизими шундай ишлатилганки, улар ҳолатни баён этмайди, балки унинг манзарасини чизиб беради. Унда ҳар бир сўзнинг ўз мақоми бор. Жумладан, «қуруқ шох» ибораси ошиқ ҳолатига нисбатан ишлатилишининг ўзида чуқур мантиқ кўринади. Шоира, яна бир ўринда, висол ва ҳижронни дил майдонида кураш тушаётган икки паҳлавон сифатида моддийлаштиради. Кўринадики, Увайсий ўз образлари билан бизни мавҳум туюлган руҳият оламига етаклайди. Уни дунёвий кўринишлар шаклида талқин этади. Бу эса уларни реал тасаввур этишимизга имкон беради. Шоиранинг образ қўллашдаги ўзига хослигининг бир қирраси ана шундай кўринишда намоён бўлади.

Асарларида қўлланган барча образлар Увайсий дунёқараши билан боғлиқ. У борлиқни синчковлик билан кузатади. Унинг ҳар бир ашёсида тирик ҳаёт жараёнини ҳис қилади. Шу сабабли ҳам, шоира шеъриятида бизга ҳаракатсиз туюлган кўп образларнинг ўз ҳаёти бор. У қўллаган ҳар бир образнинг нутқи унинг табиатига мос тарзда берилади. Шоира образларни шунчаки қўлламайди. Уларнинг замирида байтларга сиғмайдиган тарихлар, зоҳирий ва ботиний мазмунлар, кенг сюжетларни қамровчи адабий тақдирлар мужассамлашади.

Мумтоз адабиётдага анъанавий *киприк, мижмар, қуруқ шох, қуш, бозор, анор* каби кўплаб ашёлар шоира ижодида кенг қамровли, ирфоний маъно ташувчи фаол образга айланади. Увайсийнинг ноёб маҳорати туфайли улар ўзининг турли-туман янги кирраларини намоён этади. Шоира асарларидаги тасаввуфий-ирфоний маъноларни юзага чиқаришда муҳим вазифа бажаради. Шоиранинг ҳар бир анъанавий образга янгича ёндашуви Шарқ мумтоз адабиётини теран маъноли образлар билан бойитади.

Бобнинг иккинчи фасли «*Бадий образ янгилашишида ирфоний рамзларнинг ўрни*» деб номланган. Маълумки, мумтоз меросимизга кўпмаънолилик хосдир. Бу эса рамзийликни келтириб чиқаради. Мумтоз адабиётда қўлланилган анъанавий бадий ашёлар зоҳиран образ, ботинан эса рамзларга айланади. Машҳур француз олими Ролан Барт «...рамз – бу образ эмас, бу фикр-ғоялар кўплигининг нақ ўзидир»¹⁴,–дейди. Рамз кўпмаънолилик, истиоравийлик билан чамбарчас боғлиқ. Бунда ижодкор асарида қўллаган маълум бир образнинг зоҳирий кўринишига эмас, балки моҳиятига қарайди. Унинг ташқи кўриниши эмас, ботиний шаклидан фойдаланади. Натижада, биз билган предмет маълум маънони эмас, ўқувчи кутмаган бутунлай бошқа маънони ифодалайди. Кутилмаган маъно, моҳият ифодаланади. Бундай санъат намуналарини эса ҳар бир ўқувчи турлича талқин этиш имконига эга бўлади. Рамзнинг бадий вазифаси образга нисбатан кенгроқ. У бир образ воситасида кенг қамровли, ранг-баранг мулоҳазаларни ифодалаш имконини беради. Шу сабабли, ундан мумтоз адабиётда унумли фойдаланилган.

Увайсий ижодига хос рамзийлик бевосита шоиранинг тасаввуф ва тариқатдаги йўли билан боғлиқ. Маълумки, тасаввуф таълимотидаги кўп ғоялар руҳоний ҳаёт, илми ҳол, илоҳий асрор масалаларига дахлдор. Шу сабабли, тариқат ғояларини реал образлар билан ифодалаш бир оз мушкул. Боз устига, англланган барча ҳақиқатларни ошкор этишдан сақланилган. Улар рамзий образлар воситасида парда ичида, ишоралар орқали баён этилган. Бу усул ўзбек мумтоз адабиётида рамзий образлар тизими яратилишига сабаб бўлган. Жумладан, Жаҳонотин Увайсий ижодини ҳам рамзлар талқинисиз тўлақонли англаш қийин. Увайсий шеъриятидаги образ ва рамзлар муносабати мумтоз адабиётдаги анъанавийлик билан боғлиқ. Аммо шоиранинг маҳорати шундаки, у шу қобилда қолиб кетмайди. Балки

¹⁴ Р.Барт. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Наука, 1989, стр. 72.

рамзларнинг бошқа шоирлар эътиборига тушмаган, янги қирраларини кашф этиб тасвирлайди. Шоира адабий меросида *май, соқий, булбул, гул, шамъ, парвона, қуёш* каби кўплаб бундай образ ва рамзлар қўлланилган.

Увайсий ижодида «бозор» сўзи ҳам бадиий образ сифатида ранг-баранг ғояларни, тушунчаларни ифодалайди. Шоира ижодида мазкур образнинг қўлланилиши халқ оғзаки ижоди анъанаси билан чамбарчас боғлиқ. Чунки халқ оғзаки ижодида ҳам бозор сўзи кўп маъноларда ишлатилган. «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да бозор сўзининг 7 маъноси шарҳланган. Демак, умумхалқ тилида ҳам мазкур сўз кенг қамровли моҳиятга эга. Бозор образининг мумтоз адабиётда қўлланиши ўзининг маълум такомил тарихига эга. Навоий, Амирий, Огаҳий, Нодири каби кўплаб ижодкорлар асарларида мазкур образнинг ноёб талқинларини кузатамиз. Увайсий ижодида эса унинг маъно қўлами янада кенгайганлигининг гувоҳи бўламиз. У шеъриятида бир нечта жумлада ифодаланиши мумкин бўлган фикрни биргина мазкур образ орқали баён этиш маҳоратини намоён қила олади.

*Ишқ рамзини ким сўзлади – лоф урди забони,
Савдойи муҳаббат сени бозоринга махсус.*

Байтнинг мазмуни шундай: Кимки ишқ рамзи, унинг моҳияти борасида сўзлаган бўлса, ёлғон сўзлабди. Зеро, ҳақиқий муҳаббат можароси Сенинг бозорингагина хосдир. Мазкур мисра мазмунини тушуниш учун унда қўлланган бозор сўзи моҳиятини англаш лозим. Бу ўз-ўзидан тасаввуф таълимотидаги тажалли ғояси билан боғлиқ. Яратувчи ўз жамолини кўриш иштиёқида оламни бунёд этди. Дунё эса – бозор. Ундаги ҳар бир зот ўзига керак нарсани, ўз диди ва савиясига монанд танлайди ва ўз мулкига айлантиради. Доктор Саййид Жаъфар Сажжодийнинг машҳур «Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфоний»¹⁵ номли луғатида бозор сўзи қуйидагича таъбирланади: «Бозор – илоҳий нур тажаллиси мақомларидан, бўлиниш ва кўплик мартабаларидан иборатдир»¹⁶. Увайсий асарида бозор сўзининг ирфоний маъноси назарда тутилган. Луғатда таъбирланган ирфоний маъно шоира фикрларига ниҳоятда мутаносиб тушади. Демак, Увайсий мутасаввуф шоира сифатида бозор образининг ирфоний маъносидан хабардор бўлган ва уни ғазалида ўз ўрнида муваффақиятли қўллаган.

Шарқ мумтоз адабиётида *май ва у билан боғлиқ образлар* ҳам кенг истифода этилган. У май, бода, шароб каби турли шакл ва маъноларда қўлланган. Навоий, Жомий, Фузулий, Амирий каби кўплаб мумтоз шоирлар меросида май ранг-баранг ғояларни ташувчи образ сифатида кузатилади. У *шодлик майи, ишқ майи, маърифат майи, руҳ майи, ҳаёт майи, ғам бодаси* каби инсоннинг ботиний туйғулари билан боғлиқ рамзий маъноларда қўлланиб келади. Жаҳонотин Увайсий шеъриятида май ва у билан боғлиқ масалалар, образлар шу пайтгача етарли баҳоланмаган. Уларнинг талқини

¹⁵ Доктор Саййид Жаъфар Сажжодий. Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфоний. – Техрон: Афсати гулшан, 1379 х., саҳ.54.

¹⁶ Доктор Саййид Жаъфар Сажжодий. Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфоний. – Техрон: Афсати гулшан, 1379 х., саҳ. 180.

муаллиф нуқтаи назаридан кескин фарқ қилади. Чунки аёл ижодкор сифатида у майни фақат рамзий ёки рамзий-тасаввуфий маънода қўллаган. Увайсий *май, шароб, бода, соқий, муғ, муғбача, соғар, жом, қадаҳ* каби образларга ишқ ва ошиқ руҳий ҳолатини аниқлаштирувчи образлар сифатида ёндашган. Жумладан, *май – маҳбуба ҳусни, маърифат, ишқ, ваҳдат, гулранг юз, висол, шодлик, ғам ва бошқа маъноларни* ифодалаб келади. Соқий, унга мурожаат ва майхона рамзлари ҳам теран мазмунга эга. Унинг талқинида, дунёвий ва илоҳий маънолар бир-бирини тўлдириб келади. Қўлланган образлар тизими зоҳиран мажозий, ботинан илоҳий маънога эга эканлиги сезилиб туради. Хусусан, соқий образига улкан маъно юкланади. У ошиқни тўғри йўлга хидоят қилувчи, асл мақсад манзилига етакловчи образ сифатида талқин этилади. Мумтоз адабиётда *соқий образи* турли маъноларда қўлланган. *Май қуювчи, пири муршид, азал соқийси – Оллоҳ* кабилар шулар жумласидандир. Мумтоз адабиётда майнинг рамзий маънода қўлланилиши фикр-ғояларни ифодалашда шариат ва тариқат ўртасидаги, табиат ва инсон муносабатидаги кўприк вазифасини бажаради. Мураккаб, фалсафий-ирфоний тасаввуру тушунчаларни баён этиш имкониятини беради. Увайсий назарида, май рамзи кўпинча *маърифат ва ишқ* маъносини англатиб келади.

*Ишқ бўркин кийдиму кирдим яна майхонага,
Кўрдум ул барг афсарин умри пушаймонимдадур*¹⁷.

Шоира ишқ бўркини зийнатловчи тож беағи умрининг моҳиятида, ичида эканлигини эътироф этмоқда. Бу эътирофни англаши учун лирик қаҳрамон майхона босқичидан ўтди. Майхона унга моҳиятни идрок этиши учун восита вазифасини бажарди. Майхона – маърифатхонадир. «Майхона завқу шавқ ва илоҳий маърифат тўлиб тошган комил инсон – орифнинг ботиний дунёси ва руҳи мутлақ манбаидир»¹⁸. Қуйидаги байтда ҳам май – мудроқ дилларни ҳушёрлантирувчи, уйғотувчи маърифат рамзи сифатида қўлланган:

*Кел, эй соқий, аёгинг мурдадиллардин дариг этма,
Масиҳ анфосиким, ул бодаошом ичра ёстанмиш*¹⁹.

Байтда соқий, аёғ, дил, бодаошом каби образлар ишлатилган. Шоира Масиҳ анфос – Исонафас сўзи билан талмеҳ санъатини қўллаган. Маънолар замирида мурдадил – ўлик дил ва Масиҳ анфос – тирилтирувчи нафас сўзлари орқали тазод санъатига ҳам ишора қилиб ўтилади. Бу усул ва ишоралар байтда шоира айтмоқчи фикрлар қамровини кенгайтиришга хизмат қилади. Байтда соқий – пири муршид маъносида қўлланган. Биринчи мисрада шоира соқийдан мудроқ, ғафлатнишин диллардан май – маърифатни дариг тутмаслигини сўрамоқда. Иккинчи мисрада эса шоира рамзлар тили билан чуқур, фалсафий хулосасини баён этади: Ўз тилаги ва талабининг моҳиятини очиб беради. Бодаошом – май ичувчи луғавий маъносига эга. Демак, мисрадан тирилтирувчи нафас, кўнгиллари уйғотувчи, унга завқ,

¹⁷ Увайсий шеърятдан. – Т.: Ўзбекистон КП, 1980, 36-бет.

¹⁸ Н.Комилов. Хизр чашмаси. – Т.: Маънавият, 2005, 62-бет..

¹⁹ Увайсий. Кўнгил гулзори. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983, 218-бет.

ишқ бағишловчи ҳаво май ичувчининг ўзида мужассам, деган маъно англашилади. Фақат уни ҳаракатга келтирувчи май – маърифатдан баҳраманд этилса етарли. Ҳар қандай кўнгилга муршид маърифатидан таралувчи нур ҳудудсиз ёруғлик, чароғонлик бағишлайди. Уни Мутлақ руҳ моҳиятини ва ўзини англаш рутбасига етаклайди. Унинг бундай мақомга кўтарилишида пир ва маърифат мадади тақозо этилади, холос. Аслида, ҳар бир инсон зотида, моҳиятида ўша нур жавҳари мавжуд бўлади. Шоира соқийдан ана шу мавжуд нурни ҳаракатга келтиришни илтижо этмоқда, холос. Чунки у бутун умр инсониятни мукаммал кўриш мақсади билан ижод қилди. Демак, мазкур мисрада шоиранинг ирфоний фикрлари «Ичингдаги ичингдадир», дея айтилган машҳур румиёна нуктаи назарда туриб баён этилганлигини англаш қийин эмас.

*Нечунким орзу қилмай кўлингдин бода ичмакни,
Майи ваҳдат сенинг илгингдаги жом ичра ёстанмиш²⁰.*

Мазкур ғазал бошдан – оёқ ирфоний маънога эга. Келтирилган байтда ҳам бу ҳолат сезилиб турибди. Унда **жом** —→ **бода** —→ **вахдат** учлиги бор. Демак, лирик қаҳрамоннинг асл мақсади ваҳдониятга, ягоналикка, бирликка эришиш. Шоира фикрича, бунинг йўли бода ва жом орқали ўтади. Бода – маърифат, туғёнли ишқ. Жом - мумтоз адабиётда қадах, кўнгил, дунё каби кўп маъноларда ишлатилиши мумкин. Мазкур ўринда, байт мазмунидан келиб чиқсак, жом дунё маъносига кўлланмоқда. Демак, ваҳдат мақомига дунёни англаш, унинг риёзатларини, синовларини кечиб ўтиш орқали эришилади. Солик дунё моҳиятини ва ўзини англаб етиш мақомига кўтарилади. Келтирилган мисоллардан кўришиб турибдики, Увайсий аёл шоира бўлишига қарамасдан, шеърлятида май ва у билан боғлиқ образлардан унумли фойдаланган.

Увайсий *муҷгон, бозор, май, соқий, булбул, парвона* каби юзлаб поэтик образларнинг янги маъновий сарҳадларини кашф этиб, ўзбек мумтоз адабиёти образлар тизимини бойитишга беқиёс улуш қўшди. Увайсий ижодида қўлланилган ҳар бир образ унинг фалсафий дунёқараш камровини, оламни англаш мезонини, фикрлаш тарзини, ижодий тамойилини аниқлашимизда муҳим аҳамиятга эга.

Диссертациянинг 3-боби «**Увайсий шеърлятида поэтик жанрлар такомилли ва бадий маҳорат**» деб номланган. Унда Увайсий ижодида қўлланилган мумтоз жанрлар такомилли борасида фикр юритилган. «*Ғазал ва мусаммат жанрларида анъана ва новаторлик*» деб номланган дастлабки фаслда шоиранинг ғазал ва мусаммат йўлидаги изланишлари, янгиликлари, уларни такомиллаштиришдаги ўзига хосликлари тадқиқ этилган. Ҳар қандай жанр маъно ва мазмунга нисбатан турғун. Аммо ноёб истеъдод эгаси бўлган ижодкорлар мазкур муқимликни ҳам ўзгартиришга қодир бўлишган. Жумладан, Увайсий меросини кузатиб, унинг бу борада ҳам турли тажрибаларни қўллаганининг, кўплаб жанрларни турли, ўзига хос

²⁰ Ўша асар, 218 - бет.

янгиликлар билан бойитганининг гувоҳи бўламиз. Ғазал ўзбек мумтоз адабиётидаги етакчи жанр. Девонларнинг асосий таркибий қисмини ташкил этади. У жанр сифатида доимий тараққий этган. Увайсий ҳам ғазалнинг янги шаклий турларини кашф этиш ва тараққий эттиришга ҳисса қўшган. Шоира меросида ғазал турларининг ноёб намуналари кўп. Жумладан, девонида *6 та ҳарора ғазал* учрайди. Аҳмад Тарозий машҳур «Фунун ул-балоға» асарининг «Ал-фанн-ус-соний фи-л-қофия ва-радиф» деб номланган II қисмида қофия ва радиф билан боғлиқ барча муаммолар хусусида муҳим фикрлар баён этади. Муаллиф қофия ва радифнинг зарурий унсурлигини исботлаш билан бир қаторда бўлим сўнгида қофия иштирок этмайдиган шеър тури ҳам борлиги ҳақида маълумот беради: «Бир тарика шеър бўлурким, анда қофия бўлмас. Ҳар байтнинг охирида радиф-ўқ келтурурлар. Они ҳарора ўқурлар»²¹. Ҳарора шеърлар, истилоҳнинг луғавий маъносидан ҳам англашиладики, руҳий жўшқинлик, руҳий ғалаён, пафос маҳсули сифатида майдонга келган. XX аср бошларигача яратилган қофиясиз шеър ҳақида гапирилганда, фақат Увайсий ижодидан мисоллар келтирилган. Унинг ҳам биргина «Кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди» радифли ғазалигина тилга олинган. Аммо, биз шоира девонининг ЎзФА ШИ қўлёзмалар фондида 1837-рақам остида сақланаётган қўлёзма нусхаси билан танишиш жараёнида унда олтига ҳарора ғазал мавжудлигининг гувоҳи бўлдик. Биз мумтоз адабиётнинг кўплаб намуналарини кузатиб, баъзан қофияси мукамал бўлмаган, баъзан қофиясиз ёзилган айрим байтларга дуч келдик. Аммо, Увайсийгача бўлган даврда, қофиясиз ёзилган тугал асарни учратмадик. Увайсий ўзининг кучли маҳорати туфайли шеърнинг асосий унсурларидан бири ҳисобланган қофиясиз ҳам гўзал асар яратиш мумкинлигини исботлади. У қофия қўлламасдан бир маромдаги оҳангни – ритмни ярата олди. Ўқувчи эътиборини радиф ёрдамида муҳим фикр-ғоя атрофига жамлай билди. Аҳмад Тарозий фикрига кўра, Шарқ адабиётида ҳам қадимдан қофиясиз шеър яратиш анъанаси бўлган. Увайсий ана шу унутилаёзган анъанани ўзининг ноёб истеъдоди ва такрорланмас маҳорати туфайли ҳарора шеър мисолида қайта жонлантиришга муяссар бўлди.

Шоира ижодидаги ҳарора ғазалларни кузатсак, барчаси рамзий мазмунга эга орифона йўналишда яратилганлигининг гувоҳи бўламиз. Уларнинг барчасида ориф-ошиқнинг ҳол мақомидаги кечинмалари тасвирини кузатамиз. Шоиранинг бу типдаги ғазаллари бежиз ҳарора усулида яратилмаган. Чунки унинг замиридаги туғён, ишқ оташи қолипларга сифмасдир. Шоира назарида, ҳатто, қофия ҳам ундаги эркинликни тўсиб қўядигандек.

Жумладан, «Чархи самоъ уриб» радифли ғазалда шоиранинг бош мақсади фикр кульминацияси сифатида радифда мужассамлаштирилади. Агар қофия қатнашганда, ўзбек тили грамматикаси қонуниятларига кўра, маъно урғуси радифдан олдинги сўзга кўчган бўларди. Бу ҳолат эса,

²¹ Шайх Аҳмад Худойдод Тарозий. Фунун ул-балоға. – Т.: Ҳазина, 1996, 83-бет.

шоиранинг бадий мақсадини тўла намоён этишига маълум даражада тўсқинлик қилган бўларди. Шу сабабли ҳам, онгли тарзда ижодкор қофиядан воз кечади. Унинг вазифаси кучли ғалаён билан музайян ҳолатда радифга юкланади. Шоиранинг ҳарора ғазалларида ўзига хосликни таъминлаган хусусиятлардан яна бири фикрларнинг тезис кўринишида ифодаланишидир. Ҳар бир байт афоризм шаклига эга бўлади. Шоира уларни кенг тафсиллашдан, изоҳлашдан сақланади. Ижодкорнинг ўқувчига айтаётган мулоҳазаю хулосалари сўзларда тугамайди. Улар матн ортида ҳам давом этади.

Ўзбек мумтоз адабиётида фаол шеър навъларидан яна бири мусамматдир. У ижодкор фикр-ғояларини ифодалашда ғазалга нисбатан кенг ва чексиз имкониятга эга. Шу сабабли у Увайсий адабий меросида алоҳида ўрин эгаллайди. Унинг мусаллас, мураббаъ, мухаммас, мусаддас турларида ёзган асарлари бизга маълум. Мусамматнинг 8 та тури мавжуд бўлиб, 3 мисрадан 10 мисрагача ҳажмда қайтариловчи бандли шаклларга эга. Унинг дастлабки тури мусалласдир. Шарқ мумтоз адабиётида мусамматнинг мазкур турида санокли асарлар яратилган. Мусалласнинг жанр хусусиятлари ва тараққиёт босқичларини ўрганган адабиётшунос У. Тўйчиев «Учлик инқилобгача бўлган ёзма адабиётда дастлаб ва фақат Увайсий ижодида дуч келди»²², деган хулосани баён этади.

Адабиётшуносликка оид форсий рисолаларда ҳам, туркий тилдаги ягона манба Аҳмад Тарозийнинг «Фунун ул – балоға»²³ асарида ҳам мусаллас ҳақида маълумот учрамайди. Уларда мусамматнинг турлари назарий жиҳатдан изоҳланар экан, мураббаъни (тўртликни) таърифлаш билан бошланади. Увайсийнинг 1837 рақамли девонидан «Раҳм этиб, ёраб, мени сен айла жонондин халос...»²⁴ мисраси билан бошланувчи мусаллас жой олган. Асар етти банд, йигирма бир мисрадан иборат. Увайсий мусалласида бандлараро ички мазмуний алоқа сўнгги бандгача сақланади. Биринчи бандда қўйилган тезис охирги бандгача кенгайиб боради. Ҳар бир учлик алоҳида, мустақил қофия тизимига эга. Биринчи, тўртинчи ва еттинчи бандларда қофиядан кейин радиф ҳам келтирилган. Асар арузнинг рамали мусаммани маҳзуф вазнида ёзилган. Мухаммас ва мусаддас ҳам Увайсий меросида алоҳида эътиборга сазовор жанрлардан ҳисобланади. Улар ғазалдан кейин турувчи фаол жанрлардир. Увайсийнинг девонига 29 та мухаммас киритилган. У мустақил мухаммаслар билан бирга, Навоий, Амирий, Жомий, Фузулий каби аллома шоирлар ғазалларига тахмислар ҳам яратган. Шоира боғлаган тахмислар, яратган мустақил мухаммаслар унинг дунёқараши, ҳаётга, инсониятга муносабати каби масалаларни ойдинлаштиришда муҳим ўринга эга. Уларда шоиранинг бадий ифодадаги ўзига хослиги ҳам намоён бўлади.

²² Адабий тур ва жанрлар. 3 жилдлик. 2 - жилд. Лирика. – Т.: Фан, 1982, 218-бет.

²³ Аҳмад Тарозий. Фунун ул-балоға. – Т.: Ҳазина, 1996.

²⁴ Увайсий. Девон. Қўлёзма. Ўз ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди, Инв. рақам 1837, 87-бет.

Бобнинг иккинчи фасли «Увайсийнинг кичик жанрлар ва достоннависликдаги маҳорати» деб номланган. Увайсий ижодида туюқ, рубоий, қитъа, чистон, фард каби кичик жанрлар ҳам такомиллаштирилган. Уларнинг мавзу, маъно ва бадиий ифодасида шоиранинг ўзига хос тамойил ва маҳорати намоён бўлган. Адабиётшуносликда фард, унинг генезиси, пайдо бўлиш асослари, хусусиятлари ҳақида айрим мулоҳазалар билдирилган²⁵. Аммо, жанр сифатида унинг ҳали ҳал этилиши, ойдинлаштирилиши лозим хусусиятлари анчагина. Жумладан, фарднинг қофияланиши борасида адабиётшунослигимизда турлича нуқтаи назарни кузатамиз. Баъзи манбаларда «фардларда икки мисранинг қофияланиши шарт» дейилса, баъзиларида «фард мисралари ўзаро қофияланмайди», баъзиларида эса «қофияланиши икки хил (а-а ва б-а) бўлиши мумкин» дейилади. Шайх Аҳмад Тарозий «Фунун ул-балоға» асарининг жанрлар баёни қисмида фардга тўхталиб шундай таъриф беради: «Фард икки мисра бўлур. Аввалги мисраида қофия бўлмас...»²⁶. Асарда Камол Хўжандий, Салмон Соважий, Ҳофиз Шерозий, Хусрав Дехлавий, Кирмоний, Носир Бухорий, Саккокий Сайроний, Лутфийи Шошийларнинг фардларидан намуналар келтирилади. Ҳаммаси қофиясиз, яъни б-а шаклидаги фардлар. Саккокий ва Лутфийнинг девонига ҳам қофиясиз, яъни б-а шаклидаги фардлар киритилган. Демак, адабий жараёндаги ҳолатдан хулоса чиқарадиган бўлсак, XV аср II ярмигача фард жанри икки мисрадан иборат бўлиб, қофия қўлланилмаган. XV аср иккинчи ярми, Алишер Навоий ижодидан бошлаб эса, бу жанрнинг янада такомиллашган кўринишларини учратамиз. Навоийга қадар қофия фард жанри учун хос хусусият бўлмаган. У бу жанрнинг ҳар иккала мисрасини қофиядош сўзлар билан зийнатлаган. Қофиянинг шеърдаги вазифасидан келиб чиқиб, ўқувчи диққатини фикрнинг авж нуқтасига жалб этиш тамойилини яратган. Навоий девонларига киритилган 86 фарддан 80 таси қофияли, 6 таси қофиясиз шаклда яратилган. Навоийдан кейин фард жанри яна такомиллашиб борди. Кейинчалик айрим шоирлар ижодида тажнисли фардлар яратилганлигини кўраамиз. Жумладан, Заҳириддин Муҳаммад Бобур девонида 26 фарддан 2 таси тажнисли қофия, 23 таси қофияли, 1 таси қофиясиз кўринишга эга. Фард жанри такомилида Увайсийнинг ҳам алоҳида ўрни бор. Бизга унинг 4 та фарди маълум. Уларнинг барчаси тажнисли қофия асосида яратилган. Ижодкор уларда ҳаётини тажрибаларидан англаган чуқур фалсафий мулоҳазаларини, ирфоний ғояларини ифодалаган. Уларда шоира шеърининг хос бўлган теранлик ва фалсафий мушоҳада сезилиб туради. Шоиранинг сўз танлашдаги маҳорати, тасвирий воситалардан фойдаланишдаги ўзига хослиги намоён бўлади:

Дилбаро, ўлтур бошингдин айланай,

²⁵ Адабий турлар ва жанрлар. 3 жилдлик. 2-жилд. Лирика. – Т.: Фан, 1992, 200-б.; Д.Қуронов ва бошқ. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2013, 345-б.; Аҳмад Тарозий. Фунун ул-балоға. – Т.: Ҳазина, 1996; Р. Орзибеков. Лирикада кичик жанрлар. – Т.: Фан, 1976.

²⁶ Аҳмад Тарозий. Фунун ул-балоға. – Т.: Ҳазина, 1996, 69-бет.

Пандим ол, ўлсам сўнгоким айла най²⁷.

Зоҳиран қараганда, байт мазмуни оддий: «Эй дилбар, ёнимда ўтиргин, бошингдан айланай ва насихатимни эшит. Агар ўлсам суягимдан най ясагин». Аммо, шу ўринда савол пайдо бўлади. Хўш, нега лирик қаҳрамон ўлганда, суягидан най ясашни сўраяпти? Шоирнинг мақсади, ғояси най тимсолида мужассамлаштирилади. Бу ўринда най рамзий образ сифатида қўлланилган. Шарқ мумтоз адабиётида най чуқур моҳиятга эга анъанавий тимсолдир. Най образини ирфоний маънода кенг қўллаш ва илмий талқин этишга Румий «Маснавий»сидан кейин алоҳида эътибор қаратилди. Айрим шоирлар ижодида най байт ёки мисра таркибида ташбеҳловчи образ тарзида қўлланган бўлса, айрим шоирларда найга бағишланган махсус асарлар яратилганлигига ҳам дуч келамиз. Жумладан, Увайсий ижодида най тимсоли фард жанрига мансуб алоҳида, махсус асар таркибида қўлланилади. Хўш, Увайсийнинг мазкур фардида най қандай мазмунни ифодалаб келган? Кузатишларимиз шуни кўрсатадики, най – мумтоз адабиётда турли маъноларда қўлланган. Жумладан, *най, қалам, Муҳаммадий ҳақиқат, ориф, комил инсон, кўнгил* рамзларини ифодалаган. Агар найни фақат оддий предмет сифатида англаш билан чеклансак, мумтоз маъноларни тор тушунган бўламиз. Уни кенг маънода ҳам турлича тушунамиз. Жумладан, Меърож туни ва ҳазрати Муҳаммад (с.а.в.) эришган ҳақиқат мажмуи, маърифатга тўлган ва атрофга маърифий нур таратаётган комил инсон, аввал барча ғуборлардан тозаланиб, сўнгра илоҳий нафас билан тўлувчи кўнгил, ўз нуқсонларини англаб, ўзини ўзидан халос этган, нолон илоҳий садога айланган нафс. Най аслият, ундан узоқлашишнинг ҳам рамзи. Демак, Увайсий фардида бу тимсолни бежиз қўлламаган. Бутун ижоди давомида ўзликни англаш, ўзига етиш ғояларини тарғиб этган шоира ўқувчи диққатини яна бир бор най тимсоли воситасида ҳаёт моҳиятини англашга қаратади. Шоира фардлари теран фалсафий моҳиятга эга асарлардир. Уларда шоиранинг мақсади, ғоялари ҳар доим ҳам ошкора жумлаларда баён этилмайди. Унинг фикрлари матн ортида ҳам давом этади. Ботиний мазмун ўқувчини ўйлашга, фикрлашга, мулоҳаза юргизишга мажбур қилади. Мазкур фарддаги маъновий теранликка шоира ўзига хос тасвирий ифодаларни қўллаш воситасида эришган. Қисқа сатрларда тажнис, ийҳом каби бир нечта бадий санъатлардан фойдаланган.

Увайсийнинг шоира сифатида шуҳрат топишида чистоннавислигининг алоҳида ўрни бор. Илмда у ўзбек адабиётида энг кўп чистон айтган ижодкор сифатида эътироф этилади. Унинг нашр этилган девонларида 13 та чистони бор. Аммо манбаларда «50 дан ортиқ чистонлари маълум»лиги баён этилади²⁸. Навоий ижодида чистонлар ҳажм жиҳатидан катта. Улар 6,8,10 мисрадан, фақат 2 таси 4 мисрадан иборат. Увайсий чистонларида эса халқона соддалик, донишмандлик ва ҳажм жиҳатдан қисқалик кўзга

²⁷ Увайсий. Шеърлар. – Т.: Бадий адабиёт нашриёти, 1963, 223-бет.

²⁸ Р. Орзибеков. Лирикада кичик жанрлар. – Т.: Фан, 1976, 153-б.

ташланади. У оддийгина предмет портретини чизишда ҳам, унинг сифатларини баён этишда ҳам, фикрни ҳикмат тарзида ифодалайди. Унда ўзининг ҳаётий тажрибалари, донишмандона тафаккур тарзини намоён этади. У чистонни донолик намойиши, тафаккур ўйинлари даражасидан чуқур ижтимоий-фалсафий фикрларни мужассамлаштириб ифодаловчи йўналишга айлантирганининг гувоҳи бўламиз. Бизга маълумки, чистонларда, асосан, предметни ифодаловчи сўз ёки сўзлар яширинган бўлади. Увайсий чистон асосига ҳолатни ҳам олади. Тингловчи диққатини биргина сўзга эмас, балки руҳий ҳолатни англашга, уни кузатишга қаратади. Албатта, ўз-ўзидан чистон жавобда ҳам сўз эмас, балки тугал фикр – гап назарда тугилади. Увайсий чистон яратишда турли услублардан фойдаланади. Жумладан, чистонларининг асосий қисмида савол кўйиш усули етакчилик қилади. Жумбоқ, асосан, биринчи мисрада келтирилади. Шоиранинг топқирлик билан қўллаган сўроғи ўқувчи диққатини бир нуқтага жамлашга хизмат қилади. Айрим чистонларида шоира савол билан бир қаторда абжад ҳисобидан ҳам унумли фойдаланади. Бу усул назарга олинган предметни аниқлаш имконини кучайтиради. Шоира учинчи тур чистонларида янада бошқача йўл тутаяди. Уларда савол ҳам, абжад ҳисоби ҳам учрамайди. Бундай чистонлар қисқа ҳажмга (2 мисра) эга. Биринчи мисрада аталмиш ҳақида хабар-маълумот берилса, иккинчи мисрада унинг табиатига хос қатъий ҳукм, хулоса баён этилади. Бундай асарлар сирасига «Қайчи», «Сув», «Уйку» ҳамда «Кун ва тун» кабиларни киритиш мумкин. Шоира чистонларида халқона услуб яққол сезилади. Қўлланган ҳар бир сўз сайқалланган ва ўзининг муқим ўрнига эга. Ҳаётий тажрибалардан сараланган донишмандона хулосалар ифодаланади. Улар замирига баъзан юмор, баъзан киноя сингдирилади. Чистонда предмет назарда тугилган бўлишига қарамасдан, унинг замирида инсоний муносабатлар, одамзодга хос феъл-атвор ҳам эътиборга олингани сезилиб туради. Шоира чистонларида ташбех, истиора, муболаға каби бадий санъатлар маҳорат билан қўлланади.

Увайсий ижодий фаолияти давомида яратган учта достони билан дostonнависликда ҳам ўзининг ноёб истеъдодга эгалигини намоён эта олган. Шоира асарларида Шарқ мумтоз дostonчилиги анаъаналари ва халқ дostonларига хос ифода йўсини мужассамлашган. Муаллифнинг «Қиссайи Имом Ҳасан» достони шу мавзудаги бошқа дostonлардан кўплаб ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Дostonда шоиранинг вазн танлаш, бадий тасвир воситаларидан фойдаланиш маҳорати ўз ифодасини топган. Шоира унда адолатли ва сулҳпарвар ҳоким Ҳасан образини яратган. Дostonнинг асосий моҳияти яхшилик ва адолатни тарғиб этишдир. «Шаҳзода Ҳасан» мазмунан диний мавзуга бағишланган. Унда ҳазрати пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг набиралари Имом Ҳасаннинг ҳаёт йўли тасвирланган. Шоиранинг асардан мақсади шеъриятидаги каби замондошларининг кўзини очиш, мозийдан олинган сабоқ билан уларга кўзгу тутиш эди. Асардаги бош ғоя Ҳасан образида мужассамлаштирилади. Дostonнинг ҳажми 1450 мисра, 725 байтдан иборат. «Воқеоти Муҳаммадалихон» достони ҳам Увайсий

«Девон»и билан битта қўлёзмада кўчирилган. Ушбу дostonнинг матни қўлёзмада 14 саҳифадан иборат. Ҳар бир саҳифада 22 қатордан ёзув бор. Тугалланмаган бу дostonнинг бизга етиб келган қисми 208 мисра, 104 байтдан иборат. Асарнинг дастлабки байтларини ҳамд ва наът ташкил этади. Кейин Муҳаммадалихон, унинг насл-насаби ҳақида сўзланади. Таржимаи ҳолидаги айрим муҳим нуқталар эсланади. Тахтга ўтириш сабаблари айтиб ўтилади. Ниҳоят, дoston ёзилишига сабаб бўлган асосий ҳодиса – Кошғарга ғазот юриши воқеасига эътибор қаратилади. Дostonда бир нечта образлар бор. Услубида халқ дostonчилигига хос хусусиятлар кўзга ташланади. Дoston яқунланмаганининг сабаби мазкур урушда Муҳаммадалихоннинг мағлубиятга учраши билан боғлиқ бўлса керак. Бу фикрни тасдиқловчи тарихий маълумот ишда ўз аксини топган.

Диссертациянинг тўртинчи боби **«Шоира шеъриятида поэтик шакл янгиланиши ва бадий санъатлар такомилли»** деб номланган. Бобнинг биринчи фаслида *«Қофия ва радиф Увайсий шеъриятида поэтик шакл янгиланишининг адабий-эстетик асоси»* сифатида тадқиқ этилган. Шоира қофиянинг шеърятдаги аҳамиятини чуқур англаган. Шу сабабли ҳам асарларида қофияга муҳим бадий вазифа юклаган. Уни ҳар бир мисра, байт сўнгида фикрларининг ечими, авж нуқтаси мужассамлашган бадий ашёга айлантира олган. Тарозий Шарқ адабиётида қофия сифатида содда, кўшма, жуфт сўзлар қўлланишини таъкидлайди. Увайсий эса, қофия учун, кўпроқ, содда сўзларни танлайди. Чунки яқка сўзларга маъно урғуси тушади. Бу эса ўқувчи диққатини ягона нуқтага қаратади. Шоира айтмоқчи бўлган фикр-ғояларнинг таъсир кучини оширади, уларни ўқувчига осон ва аниқ етказиш имконини яратади. Увайсий қофиянинг вазифасини янада мукамаллаштиришга хизмат қилувчи бадий санъатлардан ҳам унумли фойдаланади. Хусусан, зулқофиятайн ва ташриъ санъатларининг қўлланишидаги маҳорат маъно ва шакл янгиланишини таъминлаганлиги диссертацияда етарлича изоҳланган. Шоира асарларида қофия билан боғлиқ иштиқоқ, тазод, тажнис, тарсеъ, мукаррар, тақрир каби кўплаб санъатлардан ҳам фаол фойдаланилган.

Маълумки, шеърятда оҳангдорликни ва фикрнинг авж нуқтасини белгилашда радиф ҳам муҳим ўринга эга. Тарозий фикрига кўра, радиф ажам шоирлари ихтиросидир. Адабиётшунослигимиз тарихида олимларимиз радиф қўллаш шеърятда шарт қилиб белгиланмаганини таъкидлашган бўлсалар-да, Увайсий ижодида у муҳим бадий вазифаларни бажарган. Қуйидаги миқдорлар ҳам бунинг яққол исботидир. Шоира девони қўлёзмасидаги 244 ғазалдан 196 тасида, 80 фоизида радиф қўлланилган. Ҳар бир байтда радиф қўшилиши билан, оҳангдорликнинг ошишидан ташқари, шоира нутқида жуда катта мантиқий ойдинлик пайдо бўлади. Шоира шеърларида радиф баъзан бир сўздан, баъзан бир неча сўздан иборат. Бир неча сўздан иборат бўлган радифнинг байтдаги вазифаси янада кенгаяди. Бундай шаклдаги радиф ижодкор фикр-ғояларини кенгроқ семантик сатҳдан

аниқлаштиришга, ўқувчи диққатини янада кучлироқ жалб этишга хизмат қилади.

Бобнинг иккинчи фасли «*Шоира лирикасида бадий санъатлар такомилли*» деб номланган. Увайсий ташбеҳ, тазод, тарди акс, ийҳом, тарсеъ, иқтибос, ақд, иштиқоқ, китобат каби кўплаб бадий санъатлардан унумли фойдаланган. Шоира асарларидаги ўзига хос услуб, рамзий-тасаввуфий мазмун ва ифода шакли шарқ бадий санъатларидан ўзига хос йўсинда фойдаланишини тақозо этган. Шу сабабли ҳам, Увайсий асарлари мағзини чақиш, бадий образлар моҳиятига етиш учун, аввало, уларда фойдаланилган бадий тасвир воситаларининг қўлланилиш характерини, тамойилини аниқлаш талаб этилади. Зеро, Алишер Навоийнинг ижодий лабораториясини мукамал тадқиқ этган М. Шайхзода: «Бадий санъатларни билиш шеърда мавжуд бўлган мураккаб образларни англашга ёрдам беради»,²⁹ дея таъкидлаган эди. Тасаввуф билан боғлиқ равишда, Увайсий шеърлятида кўтаринкилик, эмоционаллик етакчилик қилади. Ана шу пафосни ўқувчига етказишда эса у кўпинча истиорадан фойдаланади. Истиора санъати шоира услубининг шаклланишида, асарлари замиридаги рамзий-ирфоний маъноларнинг ифодаланишида муҳим восита вазифасини бажарган. Шоира истиора санъатини намоён этишда, табиат ҳодисалари, ашёларидан фойдаланади.

Увайсий шеърлятида тажоҳул ул-ориф санъатининг ҳам муҳим ўрни бор. Шоира шеърлятида мазкур санъат ҳам унинг ўзига хос, индивидуал услубини шакллантиришга хизмат қилади. Унинг турли шаклда – баъзан алоҳида байт ёки байтлар доирасида қўлланилган, баъзан эса, асар тўлиқлигича шу санъат билан музайян яратилган намуналарини кузатамиз. Тажоҳули ориф шеърда қисқа ҳажмда кенг, чуқур ва сирли маъноларни етказиш кўламига эга. У матн ортида яширин, кўпқатламли мазмунни ўз қобиғида сақлайди. Мазкур санъатни қўллаш Увайсий услубига хос бўлган – фикрларни батафсил эмас, тезис сифатида баён этиш хусусиятига мутаносиб. Шу сабабли ҳам, шоира ўз шеърлятида уни кенг қўллайди ва ноёб намуналарини яратади.

Шарқ мумтоз адабиётида ҳусни таълил шоирнинг тасаввур кўламини, хаёлчанлик инкишофини намоён этувчи санъатдир. Увайсий шеърлятида ҳам ҳусни таълил етакчи санъатлардан. Унинг энг сара ғазаллари мазкур санъат билан зийнатланган. У икки хил шаклда қўлланилган. Биринчисида, байтнинг дастлабки мисрасида шоир айтмоқчи бўлган асосий – асосланувчи фикр, иккинчи мисрасида уни асословчи далил келтирилади. Иккинчи турида эса, асосланувчи фикр келтирилмасдан, тўғридан-тўғри ижодкор фикрини асословчи далилнинг ўзи келтирилади. Ҳусни таълил санъатида туйғулар тасвирини ошиқ ва табиат параллелизмида ифодалаш имкони бор. Шу сабабли, Увайсий ўзининг ҳақиқий ишқ билан боғлиқ ирфоний хулосаларини тасвирлашда шу санъатдан фойдаланишни маъқул кўради.

²⁹ М.Шайхзода. Устоднинг санъатхонасида / Қаранг: Асарлар. 6 томлик. 4-том. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1972, 224-бет.

Увайсий индивидуал услубининг намоён бўлишида тамсил санъати ҳам муҳим аҳамият касб этади. Тамсил ҳам хусни таълил, ирсоли масал каби далиллаш санъатидир. Шоиранинг мураккаб ва тасаввуфий қарашларини ўқувчига аниқ ва тушунарли етказишда мазкур санъат кўл келади. У шоира шеъриятида турли вазифаларни бажаради. Баъзан, ирфоний маъно ва тушунчаларни соддалаштириб, мавҳумликни моддийлаштириб, асар мазмунидаги англамни осонлаштиришга хизмат қилади. Баъзан эса оддий, ҳаётий тажрибалар билан боғлиқ ҳукмларига қатъийлик бағишлаш вазифасини бажаради.

ХУЛОСА

Мустақиллик даври адабиётшунослигидаги юксалиш мумтоз адабиёт намуналарини объектив, бадий маҳорат нуқтаи назаридан қайта баҳолашни долзарб вазифа этиб белгилади. Бугунги кунда Увайсий меросини ҳам дунёвий, тасаввуфий ва бадий жиҳатдан янгича талқин этиш муҳим илмий натижаларга олиб келади. Шоиранинг асарларини ўрганиш, фақат ўзининг эмас, балки мазкур давр ўзбек мумтоз адабиётининг ўзига хос хусусиятларини, янгича ёндашувларни ҳам аниқлаш имконини яратади. Маълумки, бадий ижоддаги янгиланишлар анъаналар бағрида улғаяди. Шундан келиб чиқиб, биз тадқиқотимизда Увайсий меросининг тимсоллар олами, жанрлар такомилли, қофия, радиф, бадий санъатларнинг қўлланилиш тамойили, лирик қаҳрамон табиатига хос янги хусусиятларини мумтоз анъаналар билан боғлиқликда ўрганиб, илмий яқунлар чиқаришга ҳаракат қилдик. Олиб борган илмий изланишларимиздан қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Увайсий поэтик тафаккурининг янгиланишида назираларнинг ўрни муҳимдир. Шоира Навоий, Фузулий, Лутфий, Амирий, Нодира, Жомий каби кўплаб ижодкорларнинг энг машҳур ғазалларига назиралар боғлаган. Бир хил вазнда, бир хил радифда яратилган бўлишига қарамасдан, Увайсий қаламидан чиққан назиралар ўзига хос янги ижод маҳсули сифатида дунёга келган. Унда ижодкорнинг тафаккур тарзи, дунёқараши, фалсафий мушоҳадалари ўз ифодасини топган. Мавзуга янгича ёндашув ва янгича тасвир тизими кўзга ташланади. Назирага асос бўлган асарлар бир-бирига ўхшаши билан бирга, давр руҳини, унинг муаммоларини ёритиш, тасвирлаш принциплари билан фарқланиб туради.

2. Увайсий шеъриятида лирик қаҳрамон масаласи чуқур тадқиқотни тақозо этадиган адабий ҳодисадир. Чунки лирик қаҳрамон табиатини етарли ўрганмасдан ижодкорнинг индивидуаллиги, маҳоратини баҳолашнинг иложи йўқ. Зеро, лирик қаҳрамон бош ғояни, барча тимсол ва образларни ўзида мужассамлаштирган махсус марказ ҳисобланади. Увайсий ижодида лирик қаҳрамон характерини англаш ҳар бир сўзнинг асл ва кўчма маъноларини англашдан бошланмоғи лозим. Шундагина биз унинг асл қиёфасини кўра оламиз. Уни баҳолаганда, адашмаймиз. Жаҳонотин Увайсий шеъриятидаги лирик қаҳрамон характерини баҳолаш ва англаш учун худди шу мезондан

фойдаланиш тақозо этилади. Увайсий ҳусни таълил, тамсил каби бадий санъатлардан унумли фойдаланиб, лирик қаҳрамон характерини табиат ҳодисалари, ҳаётий воқелик билан таққослаш йўлидан боради. Унинг тасаввуф ва ҳақиқий ишқ билан боғлиқ мураккаб хусусиятларини шу йўл билан китобхон тасаввурида содда, тушунарли намоён бўлишига эришади.

3. Увайсий ижодида қўлланилган ҳар бир образ унинг фалсафий дунёқараш қамровини, оламни англаш мезонини, фикрлаш тарзини, ижодий тамойилини, йўналишини аниқлашимизда муҳим аҳамиятга эга. Увайсий мужгон, бозор, май, соқий, булбул, парвона каби юзлаб бадий образларнинг янги маъновий сарҳадларини кашф этиб, ўзбек мумтоз адабиёти образлар тизимини бойитишга, янада мукамаллаштиришга бекиёс улуш қўшди. Шоира анъанавий поэтик образларга ноанъанавий маъноларни юклади. Уларни янги рамзий маъноларда қўллади. Янги маъно қирраларини кашф этди.

4. Увайсий ижодий фаолияти давомида жанрлардан фойдаланишда турли-туман, ноёб тажрибалар қилиб кўрди. Мумтоз адабиётда кам қўлланилган жанрларда ҳам шоира ўзининг такрорланмас истеъдодини намоён эта олган. Увайсий адабий меросида ғазалнинг ноёб намуналари кўп. Жумладан, девонида 6 та ҳарора ғазал учрайди. Ҳарора шеърлар, рухий жўшқинлик, рухий ғалаён, пафос маҳсули сифатида майдонга келган. XX аср бошларигача яратилган қофиясиз шеър ҳақида гапирилганда, фақат Увайсий ижодидан мисоллар келтирилган. Унинг ҳам биргина "Кўнгил доғ ўлди, доғ ўлди" радифли ғазалигина тилга олинган. Аммо, биз шоира девонининг 1837-рақамли қўлёзма нусхаси билан танишиш жараёнида унда олтига ҳарора усулида яратилган ғазал мавжудлигини аниқладик ҳамда тадқиқ этдик.

5. Мумтоз адабиётда жанр нуқтаи назаридан ноёб ҳисобланган Увайсий мусалласи бетакрор истеъдод маҳсулидир. Мазкур асар ҳам шоиранинг бошқа асарлари каби чуқур мазмун, мутаносиб ифода шаклига эга. У мусалласи билан Шарқ мумтоз адабиётида ноёб бир жанрни қайта жонлантирган. Уни келажак авлодларга етказишга, асраб қолишда ўзининг муҳим ҳиссасини қўшган. Шоира мухаммасларида ҳам салафлари ғояларини янада такомиллаштиради. Образлар тизимини, бадий тасвир воситаларини бойитади. Дунёқараш, туйғулар, образ ва бадий тасвир воситаларидаги уйғунлик тахмисларнинг равонлик ва яхлитлик касб этишига сабаб бўлган. Сўз танлашдаги ўзига хослик, бадий ифодадаги нодир топилмалар уларни мукамал, янги асарлар мақомига кўтарган. Шоира боғлаган тахмислар, яратган мустақил мухаммаслар ҳам унинг дунёқарашини, ҳаётга, инсониятга муносабати каби масалаларни ойдинлаштиришда муҳим ўринга эга.

6. Увайсий ижодида фард жанри ҳам муҳим мавқеда турган. Шоира уларни мумтоз адабиёт анъаналарини чуқур ўрганиб, улардан илҳомланиб, янада ривожлантириб, румиёна ҳикматлар даражасида яратишга эришган. Шоира фардни жанр сифатида такомиллаштирган. Барча намуналарни тажнис асосида қофиялашга эришган. Зоҳирий, ботиний маъноларни назарда тутиш билан бир қаторда, шоиранинг фикрлари матн ортида ҳам давом

этишини таъминлаган. Ўзбек мумтоз адабиётидаги чистоннинг тарихий такомилда ҳам Увайсий ижодининг беқиёс аҳамияти бор. Шоира уни мазмун-мундарижа жиҳатидан ҳам, бадиий маҳорат ва шакл хусусиятлари нуқтаи назаридан ҳам юксак босқичга кўтаришга эришган. Шоира чистон яратишда ўз услубига эга. У ҳажман қисқаликка интилган. Шу сабабли, чистонлари, асосан, 2, 4 ва 6 мисрадан иборат. Увайсий Навоий чистонларидан таъсирланган. Ундан маҳорат сирларини ўрганган. Шу билан бир қаторда, шоиранинг ўзи ҳам чистон жанри таракқиётига маълум янгиликлар киритган. Навоий чистонлари учун танланган вазн оҳанги вазминроқ (ҳазажи мусаммани солим), Увайсий чистонларининг барчаси эса нисбатан енгилроқ оҳангга эга рамали мусаммани маҳзуф ва рамали мусаддаси маҳзуф вазнларида яратилган. Бу шоира услубининг халқ оғзаки ижодига монандлигини кўрсатади. Шоира чистонларда ўзига хос образлар галереясини яратади. Зоҳирий ва ботиний мазмунни мужассамлаштириб ифодалашга ҳаракат қилади. Предмет ва ижтимоий муаммоларни назарда тутаяди. Шоира чистонларида ташбех, истиора, муболага каби бадиий санъатлар ҳам маҳорат билан қўлланади. Баъзан киноя, баъзан юмор сингдирилади.

7. Увайсий яратган учта достони билан достоннависликда ҳам ўзининг ноёб истеъдодга эгалигини намоён эта олган. Шоира асарларида Шарқ мумтоз достончилиги анаъаналари ва халқ достонларига хос ифода йўсини мужассамлашганининг гувоҳи бўламиз. Муаллифнинг “Қиссайи Имом Ҳасан”, “Қиссайи Имом Ҳусайн”, “Воқеоти Муҳаммадалихон” достонлари шу мавзудаги бошқа достонлардан кўплаб ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Достонда шоиранинг вазн танлаш, бадиий тасвир воситаларидан фойдаланиш тамойиллари ўз ифодасини топган.

8. Увайсийнинг бадиий маҳорати асарларида қофия қўллаш тамойилларида ҳам намоён бўлади. Энг муҳим бадиий унсур сифатида унга катта эътибор қаратади. Унда шоира мақсадининг авж нуқтаси, фикрларининг ечими мужассамланади. Кўпроқ, содда сўзлардан фойдаланади. Бу эса ўқувчи диққатини асосий нуқтага жалб этиш учун хизмат қилади. У муқайяд ва мутлақ қофиянинг кўплаб турларидан унумли фойдаланган. Шоира асарларида қофия билан боғлиқ илтизом, зулқофиятайн, мукаррар, тарсеъ, ташриъ каби кўплаб бадиий санъатларни ҳам қўллайди. Увайсий ижодида радиф ҳам муҳим бадиий вазифаларни бажарган. Шоира девони қўлёзмасидаги 244 ғазалдан 196 тасида радиф қўлланилган. Ҳар бир байтда радиф қўшилиши билан, оҳангдорликнинг ошишидан ташқари, шоира нутқида жуда катта мантикий ойдинлик пайдо бўлади. Ўқувчи диққатини жалб этувчи, маъновий кульминацияси вужудга келади. Шоира шеъриятида анъанавий радифларни қўллаш билан бирга ўзига хос, янги сўзлардан ҳам радиф сифатида кенг фойдаланади (“Ўку, баякногах, бех, таржеҳ....”).

9. Увайсий шеъриятида ташбех, тазод, тарди акс, ийҳом, тарсеъ, иқтибос, ақд, иштиқоқ, китобат каби кўплаб бадиий санъатлардан ҳам

унумли фойдаланган. Хусусан, истиора санъати шоира услубининг шаклланишида, асарлари замиридаги рамзий-ирфоний маъноларнинг ифодаланишида муҳим восита вазифасини бажарган. Тажоҳули ориф санъатини қўллаш шоиранинг индивидуал услубининг намоён бўлишида, шаклланишида муҳим восита. Шу йўл билан у анъанавий фикрларни янгича ифода шаклларида баён этишга эришади. Увайсий шеъриятида хусни таълил ҳам етакчи санъатлардан. Унинг энг сара ғазаллари мазкур санъат билан зийнатланган. Шоира ижодида мазкур санъат бир ёки бир неча байтда, ҳатто, баъзан ғазал тўлиқлигича шу санъат асосида яратилган намуналари учрайди. Хусни таълил санъатида туйғулар тасвирини ошиқ ва табиат параллеллигида ифодалаш имкони бор. Шу сабабли, Увайсий ўзининг ҳақиқий ишқ билан боғлиқ ирфоний хулосаларини тасвирлашда шу санъатдан фойдаланишни маъқул кўради.

10. Увайсий индивидуал услубининг намоён бўлишида тамсил санъати муҳим аҳамият касб этади. Тамсил ҳам хусни таълил, ирсоли масал каби далиллаш санъатидир. Шоира мураккаб ва тасаввуфий қарашларини ўқувчига аниқ ва тушунарли етказишда мазкур санъат қўл келади. У шоира шеъриятида турли вазифаларни бажаради. Баъзан, ирфоний маъно ва тушунчаларни соддалаштириб, мавҳумликни моддийлаштириб, асар мазмунидаги англамни осонлаштиришга хизмат қилади. Баъзан эса оддий, ҳаётий тажрибалар билан боғлиқ ҳукмларига қатъийлик бағишлаш вазифасини бажаради.

Хулоса қилиб айтганда, Шарқ мумтоз адабиётида Жаҳонотин Увайсийга тенг келадиган аёл ижодкорни учратмадик. У бутун умр халқи ва юртининг қайғуси, дарди билан яшаган шоирадир. Шеъриятида замонасининг энг долзарб ижтимоий ҳолатлари ҳам, маънавий-ахлоқий муаммолари ҳам ноёб истеъдод, маҳорат ва жасорат билан ўз талқинини топган. Увайсий меросини дунёвий, тасаввуфий ва бадий жихатдан янгича талқин этиш муҳим илмий натижаларга олиб келади. Шоиранинг асарларини ўрганиш, фақат ўзининг эмас, балки мазкур давр ўзбек мумтоз адабиётининг ўзига хос хусусиятларини, янгича ёндашувларни ҳам аниқлаш имконини яратади.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIK DEGRES Dsc.03 /
30.12.2019.Fil.19.01 AT TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK
LANGUAGE AND LITERATURE NAMED AFTER ALISHER NAVOIY**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE**

ADIZOVA IQBOLOY ISTAMOVNA

RENEWAL OF POETIC THINKING IN UVAYSI'S POETRY

10.00.02 - Uzbek literature

**DISSERTATION ABSTRACT
OF THE DOCTOR OF SCIENCE (DSC) ON PHILOLOGICAL
SCIENCES**

Tashkent – 2020

The subject of the doctoral dissertation (DSc) is registered in the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under the number V2020.3.DSc / Fil237.

The doctoral dissertation was completed at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The abstract of the dissertation is available in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) on the website of the Academic Council (www.navoiy-uni.uz) and on the Information and Education Portal "Ziyonet" (www.ziyonet.uz).

Official opponents:

Tokhliev Boqijon
Doctor of Philological Sciences, Professor

Shodmonov Nafas Namozovich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Erkinov Aftondil Sodirkhonovich
Doctor of Philological Sciences

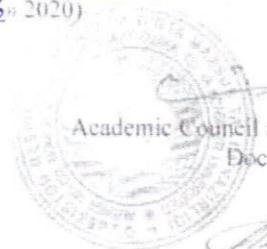
**Leading organization:
Alisher Navoi**

**State Literature Museum named after
of the Academy of Sciences of the
Republic of Uzbekistan**

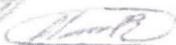
The defense of the dissertation will be held on november 30» 2020, at 11⁰⁰ at the meeting of the Academic Council of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi Dsc.03 / 30.12.2019 Fil.19.01 in 2020 (Address: 100100, Tashkent, Yakkasaray district, Yusuf Khos Hojib street, 103. Tel: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

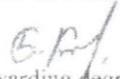
The dissertation is available at the Information Resource Center of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi registered under № 818 (Address: 100100, Tashkent, Yakkasaray district, Yusuf Khos Hojib Street, 103. Tel: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44; (www.navoiy-uni.uz).

The abstract of the dissertation was distributed on november 16» 2020.
(Posting registry № 19 as of november 16» 2020)

Sh.S.Sirojiddinov
Academic Council awarding Scientific degrees,
Doctor of Philological Sciences,
professor

Q.U.Pardaev
Scientific Secretary of the One-time Scientific Council
based on the Scientific Council awarding degrees,
Doktor of Philological Sciences

B.Karimov
Academic Council awarding degrees Chairman
of the scientific seminar, Doctor of
Philological Sciences, professor

INTRODUCTION (Doctoral (DSc) dissertation annotation)

Topicality and necessity of the research theme. The issues such as the literary and aesthetic basis of the renewal of poetic content and form, the synthesis of poetic tradition are being studied as one of the current problems in the development of the world literary thought. The renewal of the poetic thinking of the creator is the basis for the renewal of the approach to tradition, the nature of the lyrical hero, the evolution of artistic images, the perfection of genres and poetic forms. There are such creators in the world literature that the literary and aesthetic renewal in their work creates the basis for the renewal of the whole national literature, to raise to a higher level. The study of such creative activities is important in finding solutions too many scientific problems related to the development of the world literary and aesthetic world.

In the history of the world poetry, the study of the creative laboratories of writers, the interpretation of the relationship of originality in them to tradition has been the basis for drawing the necessary scientific conclusions. The analysis of works in this direction serves to further clarify and improve the theoretical issues of literary science, such as subject, artistic image, genre, weight. Therefore, due to the weight of the work carried out in the world literature, the study and re-evaluation of the activities of Uzbek classical literature in this area remains a requirement of the time. In particular, the approach to the work of Jahonotin Uvaysi from this point of view is also relevant.

Thanks to independence, the study of our classical literature from a new perspective on the basis of deep scientific-theoretical, textual and artistic criteria has risen to an important position. In particular, the works of Jahonotin Uvaysi are full of philosophical and mystical meanings that embody a wide, deep essence. In particular, the theme of love harmonizes the relationship between the universe, man and Allah. If we understand it only as a human-to-human relationship, we move away from the poet's ideas and misunderstand his views, worldview, and life conclusions. Therefore, when we re-evaluate the poetic lyrical heritage in terms of the ideas of mystical doctrine, it becomes clear that she is a mystical poet. Therefore, the study of the poet's work requires special attention to the multifaceted meaning of his works, ideological diversity, deep mystical content and mysticism, artistic mastery, the scope and essence of the symbols, the development of genres, rhyme, the peculiarities of the use of radif. does. The task of the dissertation is to place a special and comprehensive study of these problems, which determines the novelty and relevance of the research.

Defining the principles of strategic development of our country, he said: "First of all, a comprehensive study of the unique heritage of our people, created by the creative genius, a comprehensive understanding of the life and scientific and creative activities of great scientists and thinkers, humanist ideas, national pride. There are noble goals, such as upbringing»³⁰. Therefore, the Decree of the

³⁰ Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг

President of the Republic of Uzbekistan dated February 17, 2017 No. PP-2789 "On measures to further improve the activities of the Academy of Sciences, the organization, management and funding of research", April 20, 2017 No. PP-2909 "On Measures for Further Development", No. PP-2995 of May 24, 2017 "On Measures to Further Improve the System of Preservation, Research and Promotion of Ancient Written Sources", No. PP-3271 of September 13, 2017 "On Book Products Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 124-F of February 16, 2018 "On the development of the system of publishing and distribution, a comprehensive program of measures to increase and promote the culture of reading and reading" and "International study of Uzbek classical and modern literature. Decree of the Republic of Uzbekistan "On holding an international conference on" Actual issues of promotion " This dissertation research to some extent contributes to the implementation of the Presidential Decree No. PF-5850 of October 21, 2019 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language" and other regulations related to this activity.

Conformity of the research to the priorities of the development of science and technology of the Republic. The dissertation was implemented in the framework of the priority direction of the Republican development of science and technology "Ways of formation and implementation of a system of innovative ideas in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state."

Review of foreign research on the topic of the dissertation³¹

Research on important issues of the world literature, such as Oriental classical literature, literary environments, the world of classical images, the role of rhyme, radif, art in poetry, in the world's leading research centers, in particular, Ankara University, Istanbul University (Turkey); Oxford, University of Cambridge (UK); Balkh State University (Afghanistan); Aligarh Muslim University, Delhi University (India); Nizami Institute of Literature of the Azerbaijan National Academy of Sciences (Azerbaijan); Institute of Oriental Rukopisey in St. Petersburg (Russia); Institute of Oriental Studies AN Ukrainy im. A. Krymskogo (Ukraine); Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Heritage named after Rudaki (Tajikistan); The Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, the National University

Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси / Халқ сўзи. – Тошкент, 2017, 4 август.

³¹ Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи <https://arts.unimelb.edu.au/nceis>; <https://www.westernsydney.edu.au>; <https://slc.umd.edu/persian/about>; <http://nelc.uchicago.edu>; <https://nelc.osu.edu>; <http://ut.ac.ir>; <http://www.um.ac.ir>; <https://www.amu.ac.in>; <http://www.du.ac.in/du>; <http://www.istanbul.edu.tr/tr>; <https://www.ankara.edu.tr>; <http://gazi.edu.tr>; <https://www.orientalstudies.az/ru>; <http://literature.az/?lang=aze>; <http://www.kaznu.kz/ru>; www.iaas.msu.ru; <https://www.ivran.ru>; <https://spbu.ru>; www.orient.spbu.ru/ru; <http://www.orientalstudies.ru>; <http://oriental-studies.org.ua/uk/home>; <http://zoa.dmt.tj>; <http://iza.tj/ru/institut-yazyka-literaturny-vostokovedeniya-i-pismennogo-naslediya-im-rudaki>; <http://tashgiv.uz/ru/>; <http://navoiy-uni.uz/uz-k>; <http://www.samdu.uz> ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.

of Uzbekistan, Tashkent State University of Oriental Studies, Samarkand State University, Bukhara State University, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

In the world poetry, lyrical protagonist, innovations in the relationship of artistic images and symbols, the evolution and genesis of genres are revealed (Oxford University, *dānshgāh thrān*, Istanbul University, Gazi University, Nizami Institute of Literature of the Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Language, Literature, name Rudaki, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore, Tashkent State Institute of Oriental Studies, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature).

In order to study the features of the creative process, creative laboratories in the world literature with the help of new approaches and concepts, scientific research is carried out in the following areas: development of criteria for the manifestation of the synthesis.

The degree to which the problem has been studied. In the world literature, great works that have stood the test of centuries are valued as the product of the renewal of poetic thinking. After all, a work created in old patterns does not give the reader novelty. It can't attract him. In this regard, in-depth study of the issues of poetics, renewal in art, tradition and innovation in the world literature is required.

In scientific researches which are created by many literary critics around the world, we observe that sources are viewed from this perspective. Certain scientific researches have been carried out in the literature of the world and fraternal people's on the fundamental basis of such issues as the setting of the theme, the principles of image creation, the characteristics of the perfection of genres.

I.Yu.Krachkovskiy, D.V.Frolov, D.S. Lixachev, B.V. Tomashevskiy, L.I. Timofeev, I.V.Ctebleva, Yan Parandovskiy, Yu.M. Lotman, A.B. Kudelin, V.M. Jirmunskiy, Yu. Borev, N.Yu.Chalisova (Russia), H.Bloshman (Germany), D.De Uis (USA), M.Simidcheva (Canada), R.Musulmonkulov, U.Toirov (Tajikistan), Sh.S.Kalieva (In their research, scholars such as Kazakhstan) have put on the agenda issues related to classical poetics, tradition and innovation, images and genres, and expressed their views on them³².

³² Крачковский И.Ю. Арабская поэтика в IX веке / Изб. Соч., – М. – Л.: Академия наук, Т. II. 1956; Фролов Д.В. Арабская филология. – М.: Языки славянской культуры, 2006; Фролов Д.В. Классический арабский стих. История и теория аруда. – М.: Наука. 1991; Лихачев Д.С. Избранные работы в трех томах. Том I. Поэтика Древнерусской литературы. – Л.: Художественная литература, 1987. Томашевский Н. Традиция и новизна. – М.: Художественная литература, 1981; Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1976; Стеблева И.В. Семантика газелей Бабура. – М.: Наука, 1982; Парандовский Ян. Алхимия слова. – М.: Наука, 1972; Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста.. Структура стиха. – Л.: Просвещение . 1972; Куделин А. Б. Классическая арабо-испанская поэзия. – М.: Наука, 1973; Жирмунский В.М. Избранные труды. Теория литературы Поэтика Стилистика. – Л.: Наука, 1977; Боров Ю. Эстетика литературы. – М.: Наука, 2003; Blochmann H. Prosody of the Persians according to Saifi, Jami and other writers. Calcutta, 1872; DeWeese D. The Predecessors of Nava'i in the «Funun al-balagah» of Shaykh Ahmad b. Khudaydad Tarazi: a neglected source on Central Asian literary culture from the fifteenth century // Turkish studies, edited by Sinasi Tekin, 2005, volume 29; Simidchieva M. Imitation and Innovatsion in Timueid Poetics: Kashifi's Badayi al-afkar and Predecessors, al-Mu'jam and Hada'iq al-sihr // Iraninan Studies, volume 36, number 4, 2003; Чалисова Н.Ю. Персидская поэзия на весах поэтики // Шамс Кайс Рази. Свод правил персидской поэзии. –

The products of literary and aesthetic thinking existing in the world literature also served as a basis for the study of the life and work of Jahonotin Uvaysi, to illuminate the essence of the themes and ideas put forward in her works. Assessment of the poet's legacy began in her lifetime. Fazli Namangani's "Majmuai shoiron" commentary on the literary life of the period also commented on her work³³. In the works of the poetess we find information about her destiny, the history of her works, her artistic intentions³⁴.

The consistent scientific study of the poet's work in Uzbek literature began in the 1930s with the publication of Cholpon's article "Uvaysiy"³⁵. By the 1960s, the study of Uvaysi's works had reached a new level. Literary critic E.Ibragimova defended her dissertation on the biography and literary heritage of the poet³⁶. A special monograph was published³⁷. Professor I. Hakkulov's pamphlet "Uvaysi's Poetry"³⁸, created in the last century, is also noteworthy. The poems of the poet were first published in such complexes and anthologies as "Chrestomathy of Uzbek literature"³⁹, "Anthology of Uzbek poetry"⁴⁰. It has also been published several times as a separate divan. Despite the fact that the poet is 240 years old, interest in her works and scientific researches has not diminished. The fact that her works are published regularly proves this⁴¹. But the composite text or critical text of her works has not yet been realized. Fulfilling this task is one of the most pressing tasks facing our literary scholars.

It has been almost 40 years since the creation of the last special scientific study in our literature devoted to the work of Uvaysi⁴². In this regard, the research does not eliminate the controversial places in the coverage of the issues of her worldview, the essence of her works, her attitude to social life. In particular, there are cases of linking her works with the contradictions of class asymmetry, interpreting real love as figurative love. Thanks to independence, the science of literature has risen from the status quo, and today there is a need to reconsider the creative work of such masters as Uvaysi. The study of the poet's works, it means, the perfection of the expression in the artistic image acquires important content.

М.: Восточная литература, 1997; Мусульманкулов Р. Персидско-таджикская классическая поэтика (X-XV вв.). – М.: Наука, 1989; Тухлиев Б. Вопросы поэтики «Кутадгу билиг» Юсуфа Хас Хаджиба. – Т., 2004.

³³ Фазлий.Мажмуаи шоирон. Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райхон Беруний номидаги ШИ кўлёмалар фонди, инв. № 358.

³⁴ Увайсий. Девон. – Т.: Фан, 1959; Увайсий. Девон. – Т.: Ўзбекистон бадиий адабиёт нашриёти, 1963; Увайсий. Кўнги́л гулзори. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983; Увайсий шеърятдан. – Т.: Ўзбекистон МК нашриёти, 1980. Ўзбек шоиралари баёзи. Увайсий. Нодира. – Т.: Фан, 1993. Увайсий. Мазмун маъдани. Шеърлар. – Т.: Академнашр, 2010.

³⁵ Чўлпон. Увайсий. – Ёрқин турмуш. – Тошкент, 1933, 3-сон, 23-бет.

³⁶ Э.Иброҳимова. Увайсий ижодида доир. Филология фанлари кандидати илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.. – Тошкент: 1959.

³⁷ Э.Иброҳимова. Увайсий. Монография. – Т.: Фан, 1963.

³⁸ И.Ҳаққулов. Увайсий шеърятти. – Т.: ФАН, 1982.

³⁹ Ўзбек адабиёти хрестоматияси, II жилд. – Т.: Фан, 1945.

⁴⁰ Ўзбек поэзияси антологияси. – Т.: Бадиий адабиёт, 1948.

⁴¹ Увайсий. Девон. – Т.: Фан, 1959; Увайсий. Девон. – Т.: Ўзбекистон бадиий адабиёт нашриёти, 1963; Увайсий. Кўнги́л гулзори. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983; Увайсий шеърятдан. – Т.: Ўзбекистон МК нашриёти, 1980; Ўзбек шоиралари баёзи. Увайсий. Нодира. – Т.:Фан, 1993; Увайсий. Мазмун маъдани.Шеърлар. – Т.: Академнашр, 2010.

⁴² И.Ҳаққулов. Увайсий шеърятти. – Т.: ФАН, 1982.

Deep understanding and interpretation of them remains one of the most pressing problems in our literature.

Relevance of the dissertation research with the plans of the scientific research works of the higher education.

The dissertation is based on the research plan of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi on "Current issues in the study of the history and folklore of Uzbek classical literature."

The aim of the research is to study the role of classical literary traditions in lyrical poetry, the nature of the lyrical protagonist, the relationship of symbols and images, the art of image creation, the perfection of genres, the specificity of epic writing, the use of rhyme, rhyme and rhetorical arts.

The tasks of the research work are as follows:

The role of the Salafis in the renewal of Uvaysi's poetic thinking, the study of traditions and innovations, the re-evaluation of the scope of their works, the scope of ideas;

The study of the gradual development of the lyrical hero's nature, the peculiarities of his character, his relation to images;

To determine the criteria of commonness and renewal, symbolism, revelation of the mystical essence in the system of poetic images;

Poetics and development of genres, ghazal perfection. Attitude to Musammat types. Distinctiveness and renewal in small genres, revealing the place of the poet's work in Uzbek epics;

The tradition and originality of the rhyme and radif used in the poet's poetry, the role and function of them in the realization of their creative artistic intent;

Analysis of the harmony of meaning, content and art in Uvaysi's poetry, the criteria for the manifestation of stylistic identity.

The object of the research work. All the copies of Jahannotin Uvaysi's divans published so far and the manuscript of the poet's divan № 1837 of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan belong to Fazli Namangani.

The subject of the research work is the study of the renewal of poetic thinking in Uvaysi's poetry on the basis of tradition and innovation, the nature of the lyrical hero, the development of genres, the application of imagery, rhyme, rhyme and art.

Methods of the research work. The methods of historical-comparative, biographical, semantic-structural, hermeneutic analysis were used in the research process.

Scientific novelty of the research is:

It has been scientifically proven that the classical tradition in Uvaysi's poetry served as the basis for the renewal of poetic content;

In the poet's poetry, the lyrical protagonist's nature was first described in the context of the ideas of mystical doctrine;

The system of symbols, symbols and images of the poet's poetry is revealed in a special and wide range;

The possibilities of the traditional genre and the role of the poet's work in their development are scientifically based;

The poet's poetry reveals the tendencies in the use of rhyme, rhyme and art;

The plot, composition, and artistic expression of Uvaysi's epics were first proved by examples;

Uvaysi's uniqueness and skill were first specifically studied.

Practical results of the study are as follows:

The role of tradition in the renewal of the poetic thinking of Jahonotin Uvaysi was defined and the criteria of innovation were established;

In Uzbek classical literature, the relationship between the nature of the lyrical hero and the creative personality is theoretically structured on the basis of Uvaysi's works;

The scale of the classical images used in Uvaysi's poetry is classified, and the principles of their interpretation are scientifically proven;

The development of classical art genres in the poet's work, the factors of their renewal are scientifically based;

For the first time, her epics were widely studied;

Rhyme, rhyme, and the arts have proven to be the leading artistic tools in the realization of creative intentions.

The reliability of the results of the research is based on the extensive study of fundamental scientific and theoretical views on the classical art of the East, the creative work of Jahonotin Uvaysi by Uzbek and foreign scholars; The research process based on primary sources, in particular, The Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, The Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni, the single manuscript copy of Uvaysi's divan № 1837. which is stored in the Manuscripts Fund, № 358 "Majmuai shoiron" tazkira which belongs to Fazli Namangani. The involvement of such manuscripts, research findings and the implementation of proposals.

Scientific and practical significance of the research results is the renewal of the poetic thinking of the literary heritage of Jahonotin Uvaysi; for the first time from the point of view of artistic mastery, a wide, special interpretation; the study of her works in connection with the ideas of mysticism; the first involvement of her stories in the field of scientific analysis; The results of research, methods of analysis, observations on the relationship of tradition and novelty in the use of imagery and genre will serve to further enrich the history and theory of Uzbek classical literature.

Practical significance of the research results is that from the conclusions and recommendations of the dissertation to the creation of textbooks and manuals for higher education institutions, such as "History of Uzbek literature", "Fundamentals of Classical Poetics", "Poetics of the literary text", lectures and seminars, master's thesis . This can be explained by the fact that it can be used in lectures on the role of our spiritual values.

Implementation of the research results. On the basis of the conclusions, suggestions and scientific developments made in the course of the study of the renewal of poetic thought in Uvaysi's poetry:

Literary influence on the work of Jahonotin Uvaysi, views on the scale of classic images F1-02 "Fundamental study of the history of literature" (2012-2016) project systematically studied (Ministry of Education and Science of the Republic of Uzbekistan. № reference 89-03-3420 dated September 21, 2020). As a result, Uvaysi's poetry has proved to be an important literary event in the enrichment of our national spirituality and values, and its in depth study has been important in solving many pressing problems of the history of classical literature and literary criticism.

From the scientific-theoretical conclusions and recommendations on the methods of poetic expression, the development of genres, the principles of application of rhyme, rhyme and art, prepare a textbook for 2015-2017 "On the description and interpretation of the Navoi image" A-1-118 used in the practical project (reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan № 89-03-3420 dated September 21, 2020). As a result, new interpretations, scientific solutions and conclusions related to the renewal of poetic thinking in art have become an important theoretical source in the comparative study of Alisher Navoi's "Hamsa" epics.

Important scientific and theoretical conclusions from the published articles on the content of the research were used in the practical project of the Republican project "The role and significance of Alisher Navoi's literary and pedagogical views in the formation of youth spirituality" (2012-2014) № ITD-1 - 098. Reference № 89-03-3420 dated September 21, 2006). As a result, the comparative study of the literary environment of Kokand with the works of representatives of Navoi has allowed to demonstrate the scope and skills of Navoi's works and to educate our youth in the spirit of national and universal values.

The results of the dissertation were used in the preparation of scripts for series of programs on the TV channel "Uzbekistan" of the National Television and Radio Company of Uzbekistan (Handbook of the National Television and Radio Company of Uzbekistan dated September 14, 2020, № 22-4-35-78). As a result, the quality of television has increased, and the ability to realize the contribution of the great figures created in our country to the development of our national spirituality and values, to inculcate them in the minds of the younger generation has increased.

The results of the dissertation "History of Uzbek literature (first half of the XVI-XIX centuries)" 5120100 - Used as an author in the creation of textbooks for undergraduate students in the field of philology and language teaching. mostly published.

Approbation of the research results. The results of the study were tested in 6 international and 12 Republican scientific conferences.

Announcement of the research results. A total of 47 scientific papers were published on the main content of the dissertation. There are 2 monographs (1 in

foreign country), 1 textbook, 1 textbook. In particular, 11 articles were published in scientific publications recommended by the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, 1 article in foreign journals.

The volume and Structure of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four chapters, a conclusion and a list of references, the total volume of 254 pages.

THE MAIN CONTENT OF DISSERTATION

In the introductory part the relevance, necessity, purpose, tasks, object, subject of research, conformity to priorities of development of science and technology, review of foreign scientific researches, scientific novelty of research, practical results, reliability, theoretical and practical significance, implementation, approbation, announcement the work done and the structure of the research are shown.

The first chapter of the dissertation is entitled "**Classical literary tradition and individual creative thinking - the basis for the renewal of poetic content.**" The chapter highlights the role of her predecessors in the renewal of Jahonotin Uvaysi's poetic thinking and explains the peculiar nature of the poet's lyrical hero. In the first chapter, entitled "*The role of classical literary traditions in the renewal of poetic content*", the literary influence of teachers such as Alisher Navoi, Lutfi, Fuzuli, Amiri on the development of Jahonotin Uvaysi, the principles of perfection of their ideas, artistic images and forms of expression.

Identifying the unique features of each artist's heritage begins with a study of his or her relationship to the traditions that are unique to him or her. Because "Innovation is not always about inventing something new, it is about looking at tradition with a special focus and at the same time, restoring it in memory and not being like it"⁴³. In the process of comparing the traditions and the works of writers, the innovations they bring to the world of literature, the peculiarities of their works, their mastery are revealed. The lessons she learned from the works of her predecessors in the creative development of Jahonotin Uvaysi; to the ideas of teachers; to the world of images; attitude to the means of artistic representation; approach style; special attention will be paid to issues such as the principles of giving them a new life again. In the chapter, the poet's connection to Navoi's ghazal "Isi" is compared with the works of Amiri, Navoi and Furkat, and its peculiar innovative features are identified.

Our observation shows that, although created on the same subject, on the same weight, on the same radius, such works are similar to each other, but also differ in the principles of coverage, depiction of the spirit of the period, its problems. We observe signs of progress in the principles of content, thought, idea, image in the work created by each artist. The dissertation examines the stages of

⁴³ Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. – Л.: Просвещение, 1972, стр. 130.

development of this ghazal, from the romantic work created by Navoi, to the status of a comprehensive work that combines mystical and, finally, social ideas.

In order to shed light on the issue raised in this chapter, the poet also studied the poems related to Lutfi's "Oftob (Sun)" and Fuzuli's "Kerakmazmu sanga? (Do you need me?)" radical ghazals. Based on them, the features of the formation and development of Uvaysi's skill were determined. The Uvaysi's predecessors further developed their artistic intentions, the themes and ideas they envisioned. Decorated with new, unique artistic imagery. He tried to further expand the essence of the images. The poet has managed to express the deep philosophical and mystical essence by comparing each image with the phenomena of nature. It is clear that nazira style of writing is not just imitation, but a great school of skill for every talented artist. The study of the works of such masters as Navoi, Lutfi, Fuzuli, Amiri played an important role in Uvaysi's acquisition of high artistic skills.

The second part of the first chapter is devoted to the subject of *"The Influence of the Nature of the Lyrical Hero on the Renewal of Poetic Content."* Without studying the character of the lyrical protagonist, it is difficult to understand the individual aspects of the artist, the peculiarities of her skill, her artistic intent. In poetry, the lyrical protagonist is a special center that embodies the main idea, all the symbols and images. The course of all events and experiences is synthesized in it. The lyrical protagonist essentially has a wider range than both the poet and any character. For this reason, she is never equal to a poet or a single image. Acts as the literary subject that governs the basis of the artistic goal. But, in a sense, it cannot be denied that every action of her is, of course, guided by the poet, and does not go beyond her point of view and control. The subjectivity of the poet is also at the heart of the objectivity of the lyrical hero's experiences.

Understanding the character of the lyrical protagonist in classical poetry must begin with an understanding of the original and portable meanings of each word. Only then can we see its original image. We do not go astray when evaluating it. In particular, it is necessary to use the same criterion to evaluate and understand the character of the lyrical hero in the poetry of Jahonotin Uvaysi. For many years the poet's lyrical protagonist was a singer of worldly love, fidelity; was interpreted as a propagandist for the fate of the disenfranchised Uzbek women. But the lyrical protagonist nature in her works is even more comprehensive. She lived with the desire to understand and propagate the aspirations of the people, the universal problems of human spirituality, the ideas of mystical doctrine. In the nature of the Uvaysi lyrical protagonist is, first and foremost, an Islamic belief.

The main issue in Uvaysi's poetry is love. The theme of love is the main tool in the emergence of all ideas. In the poet's work, metaphor and reality are in harmony. Therefore, in the image of a lyrical hero, we do not see a woman with sensitive emotions, but a courageous lover drowning in a whirlpool of gala experiences. Uvaysi openly expresses the mystical truths she had realized in the language of the lyrical protagonist. It combines the ideas of Shariat and sect. She thought philosophically about religion and humanity, the relationship between God and men. It does not reject religion, but it does not fit into the very formal,

hypocritical models of religion. In her works, the poet compares secularism and divinity, metaphor and truth, and acknowledges that there is no contradiction between them.

Uvaysi's poetry is complex, the poetry of the characters. It has a philosophical essence that observes from the criteria of deep thinking about the relationship of the world, the universe and people. Many of the poet's works require special interpretation. It is difficult to understand the specific content expressed without comment. Love in the works of the poet is the creation in the broadest sense and the love for the creator through it. While expressing her notions of the beloved, the oneness, the divine unity, she imagines that the universe is material in appearance and divine in essence. In the nature of the lyrical protagonist Uvaysi we see the image of a lover of the same status.

Uvaysi's poems are also very clear and pleasant to the public. In the works of the poet, who lived in a certain place, time and society, human relations, their noble and painful experiences, joys and sorrows are clearly expressed. The lyrical heroine appears in our imagination not only as a lover, but also as a creative woman. Among her works, those created in the direction of autobiographic case fill the creative biography. The mother, the woman, and the passionate nationalist illuminate her spiritual image as a human being. Works in this direction serve not only in the narrow, private shell of life, but also to pass the task of drawing, exposing the clear landscapes of time, society. Biography blends in with society. This will allow them to gain a stable and important position in the field of literature. In the works of the poet, the purpose of the lyrical protagonist is not only to describe to the reader her condition. Perhaps it will create a deeply meaningful program for contemporaries and students on how to deal with the blows of life, the secrets of invincibility, and how to fight with them with perseverance.

As we learn the poet's skill in using images, the nature of the lyrical protagonist becomes clearer. She sometimes found it painful to see signs of ignorance nature of her contemporaries. She suffers by missing such virtues as kindness, honesty, justice, and faith. Uvaysi was looking for unique new ways to illuminate the nature of the lyrical protagonist. Creates unique expressions. The character of the lyrical hero was compared with natural phenomena and situations. Through this, the poet teaches that the way of self-realization is closely connected with the understanding of natural phenomena.

The second chapter, which is called “**Literary and aesthetic criteria of Uvaysi in the renewal of the artistic image**” the symbols used by the poetess have been explored in terms of their relevance to classical traditions and innovation criteria. The first paragraph of the chapter is entitled “*Synthesis of the classical poetic tradition – the basis of the renewal of the artistic imagery*”. The imagery system in Uzbek classical literature is unique. It differs from literatures of the world by its polysemy, that is, by its multi-layered meanings of the expressions. In order to understand the ideas of our classical poetesses, we must first be able to comprehend the essence of symbols. Classical works are literature that

speaks mainly using the language of symbols, rather than ordinary words. In almost all of the works, the external and internal meanings are embodied.

The imagery system used by Uvaysi is not sufficiently explored in literature. Determining the deep external and internal meanings of the symbols of her poetry, based on the criteria of the renewed, independent literary period and defining their role and responsibilities in the realization of the poetic and artistic intentions are extremely important. In our study, we have mainly focused on some of the key symbols that are crucial in the interpretation of her works and that play an important role in highlighting the main idea – the leitmotiv or the essence of her creative work. We think that the attitude to the symbols we have taken into account in the analysis helps to understand the world of imagery in the poetess' works.

Existing researches on her creativity point out that the leading imagery is the feelings of a female heroin that is deeply in love with. However, it is known that the image of a lover in Uvaysi's works is of a much wider range. It includes a combination of metaphorical and divine essence. For instance, the main heroin in the poetess' ghazal that ends with the redif "Ishqida" is a lover. She explains line after line her state of mind, the turmoil she has been through. Interpretation of her state of mind and mood in the form of a narration by the main heroin increases the clarity and sensitivity for the reader. Her style allows you to determine the character of the main hero in the ghazal, its purpose, its relationship with other characters. The leading roles in her poetry are held by lover and beloved. Their interrelationship is in the symbols of the process of spiritual illumination, night, morning, star; a system of proportional, complementary symbols, such as a rose, a weed, a nightingale, a dove, is set in motion. They play a key role in discovering the essence of the love, the nature of the leading characters, and the inner world. Absolute beauty is reflected in the image of the absolute beloved, and the weed reflects the state of a lover who is dissatisfied with his/her status and cannot get rid of worldly desires. The poetess expresses her ideas and thoughts not through words, but through symbols. Therefore, here is a difficulty in understanding Uvaysi's poetry. Her purpose is oblique. Each reader is challenged to find and understand it with their own outlooks.

Uvaysi uses a comprehensive source of knowledge to enrich the world of artistic symbols in Uzbek classical literature. These include the treasures of folklore, the gems of Islamic sources, the masterpieces of the Qur'an and hadith, and the works of their predecessors. Uvaysi's poetic symbols are a form of a unique, distinct gallery. Depending on the characteristics of their creation, they can be divided into two: 1. New symbols introduced by the poetess to classical literature; 2. The application of existing traditional symbols in a new sense by discovering aspects that have not been exploited by other artists.

The *main character* in Uvaysi's poetry is a *mad lover*. This lover sees the world in the interconnection among body, life and world with love. From this point of view, the poetess finds unique images. Moreover, all of the traditional imagery and symbolism resurrects with completely new interpretation in her poetry. It is a

well-known fact, that the heart is compared to a rose bud in the classic poetry. In the interpretation of Uvaysi, this imagery gets a completely new side:

*Ko 'ngulkim, bir qushi vahshiy, ani rom etkali go 'yo
Muhabbatdin qafas aylab, visolin dona tutmishlar.*

(The meaning: the heart is so much like a wild bird; in order to catch it, a cage is constructed of love, and the tryst is used there as luring grain.)

The poetess compares the heart to a bird in the wild that is lured by the promise of the tryst in to the cage of love. Here, we can observe that the image of the rose bud is the hint to the color, whilst the wild bird is a reference to its free-loving nature.

Uvaysi represents the inner world and the state of mind of a human with a unique skilled manner. As a result, we can perceive them as a polished image in the artist's brush:

*Chiqib ishq o 'ti ko 'ksim chokidin, boshimdin oshibdur,
Quruq shoxeki, go 'yo o 'z ichidin o 't tutoshibdur.*

(Meaning: getting through my chest the fire of love now has risen upon my head; so much like dry firewood, that catches an instant fire from the inside)

These lines are an instance of a romantic poetry. It depicts the spiritual upheavals of the image of a lover and the sufferings of love. The poetess' skill in creating an image was clearly demonstrated in the ghazal. In particular, in the above verse, the poetess explains the state of a lover through a simple life reality. In other words, the state of love, in which the fire of love comes out of the chest and to the top of the head, is like firewood on fire. Her comparison very clearly expresses the pain and suffering of the lover. Here, words are used in such a way that they do not describe the situation, but draw a picture of it. Each word here has its own place and role. In particular, the very use of the term "*quruq shox*" ("dry firewood") in relation to the state of love seems to make deep sense. The poetess, on the other hand, materializes tryst and parting as two wrestlers fighting in the octagon of soul. Apparently, Uvaysi leads us with her symbols to the world of the abstract psyche. She interprets it in the form of routine. She allows us to imagine them realistically. One aspect of the poetess' originality in the use of symbols is manifested in such a way.

All the symbols used in her works are related to the Uvaysi worldview. She watches the world carefully. She feels the process of living life in everything she does. For this reason, many symbols in poetry that seem motionless to us have their own lives in her lines. She used every image in accordance with the nature of her speech. Poetess never uses an image in vain. Each of them holds a certain story to tell behind them.

In classical literature, many objects, such as traditional *eyelashes*, *eyebrows*, *firewood*, *bird*, *bazaar*, *pomegranate*, become an active image that carries a comprehensive, mystical meaning in the poetess' work. Thanks to Uvaysi's unique skills, they show off their diverse new facets. The poetess plays an important role in revealing the mystical and oblique meanings in her works. The poetess' new

approach to each traditional image enriches the classical literature of the Orient with deeply meaningful symbols.

The second paragraph of the chapter is called “The role of the metaphorical symbols in the renewal of a poetic imagery”. It is well known that our classical heritage is characterized by polysemy. This creates symbolism. The traditional objects used in classical literature become image on the outside and symbols on the inside. A famous French scientist Roland Barthes mentions: “... the symbol is not an image; it is the multiplicity of ideas”⁴⁴. The symbol is closely connected with ambiguity, metaphor. By their means, the creator looks at the essence of a particular image, not the outlook in the work. The author uses its inner form, not the outer one. As a result, the object we know represents a completely different meaning that the reader does not expect. Unexpected meaning and essence are expressed in such a way. Readers will have the opportunity to interpret such works of art differently. The artistic function of the symbol is broader than that of the image. It allows for the expression of comprehensive, colorful reflections through a single image. Therefore, it has been used effectively in classical literature.

The symbolism characteristic of Uvaysi's work is directly related to the poetess' involvement in mysticism and Sufism. It is known that many ideas in the teachings of mysticism are related to the issues of spiritual life, science, and divine mystery. Therefore, it is a bit difficult to express these ideas with real images. Moreover, all understood truths were kept in secret. They were expressed through symbols, behind the curtain, through symbols. Her method led to the creation of a system of symbols in Uzbek classical literature. In particular, it is difficult to fully understand the work of Jahonotin Uvaysi without the interpretation of symbols. The relationship of imagery and symbols in Uvaysi's poetry is related to the tradition in classical literature. But the skill of the poetess is that she does not stay in her cocoon. Perhaps she explores and depicts new aspects of the symbols that have not caught the attention of other poets. In the literary heritage of the poetess, many such images and symbols were used, such as wine, *wine-bearer, nightingale, flower, candle, moth, sun*.

In Uvaysi's work, even the word “*market*” has been used through an artistic image and it also represents a variety of ideas and concepts. The use of this image in her works is closely linked with the tradition of folklore. The word market has been used in many senses as a polysemy in folklore as well. The “The Explanatory Dictionary of the Uzbek language” outlines 7 meanings of the word “market”. So, in the vernacular, the word has a broad meaning. The application of the image of the market in classical literature has its own known story of perfection. In the works of many poets, such as Navoi, Amir, Ogahi, Nodira, we see unique interpretations of this image. In Uvaysi's work, however, we see that her scope of meaning has expanded. She can demonstrate the skill of expressing an idea that can be expressed in several sentences in her poetry only through this image.

Ishq ramzini kim so 'zradi – lof urdi zaboni,

⁴⁴ Р.Барт. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Наука, 1989, стр. 72.

Savdoyi muhabbat seni bozoringa maxsus.

The meaning of the verse is as follows: Whoever spoke about the symbol of love, its essence, they all lied. After all, true love struggling is unique to Your market only. To understand the meaning of this verse, it is necessary to understand the meaning of the word market used in it. It is related to the idea of self-manifestation in the doctrine of mysticism. The Creator founded the universe in the desire to see His own beauty. And the world is a market. Each person in it chooses what they need, according to their own tastes and levels making it their property. In the famous dictionary by Dr. Sayyid Jafar Sajjadi “Farhangi istilohot va ta’biroti irfoniy”⁴⁵ the following definition is given to this word: “The market consists of the positions of the manifestation of the divine light, the ranks of division and plurality.”⁴⁶ Uvaysi's work implies the mystical meaning of the word market. The mystical meaning expressed in the dictionary is in perfect proportion to the poetess' thoughts. Thus, Uvaysi, as a mystical poetess, was aware of the mystical meaning of the image of the market and successfully used it in her ghazal.

The images of *wine and its associates* are also widely used in Oriental classical literature. It has been used in various forms and meanings such as “wine, boda, sharob. In the legacy of many classical poets, such as Navoi, Jami, Fuzuli, Amir, wine is seen as an image that carries colorful ideas. It is used in symbolic senses related to the inner feelings of a person, such as the *wine of joy*, the *wine of love*, the *wine of enlightenment*, the *wine of the soul*, the *wine of life*, the *wine of sorrow*. Wine and its associates and symbols in the poetry of Jahonotin Uvaysi have not been sufficiently evaluated so far. Their interpretations differ from the author's point of view. As a female artist, she used the word only in a symbolic or symbolic-mystical sense. Uvaysi approached symbols such as “*wine, sharob, boda* (all three words represent “wine”), *soqiy, mug', mug'bacha, sog'ar* (wine-bearer, cup-bearer), *jom, qadah* (goblet) as symbols that define the mental state of love and romance. In particular, *wine represented – beloved's beauty, enlightenment, love, unity, flower-like face, vision, joy, sorrow* and other meanings. The symbols of the wine-bearer, the appeal to him, and the tavern also have a deep meaning. In her interpretation, secular and divine meanings complement each other. The imagery system used seems to have a figurative, inwardly divine meaning. In particular, the image of the wine-bearer is loaded with great meaning. It is interpreted as an image that guides the lover to the right path, leading him to the original destination. In classical literature, the *image of the wine-bearer* is used in various senses. Among them is *cup-bearer, piri murshid, the eternal wine-bearer – Allah*. In classical literature, the symbolic use of wine serves as a bridge between the religious rules and the teachings, in the relationship between nature and man, in the expression of ideas. A complex, philosophical-

⁴⁵ Доктор Саййид Жаъфар Сажжодий. Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфоний. – Техрон: Афсати гулшан, 1379 х., саҳ.54.

⁴⁶ Доктор Саййид Жаъфар Сажжодий. Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфоний. – Техрон: Афсати гулшан, 1379 х., саҳ. 180.

mystical imagination provides an opportunity to explain concepts. In Uvaysi's view, the symbol of wine often signifies *enlightenment and love*.

*Ishq bo 'rkin kiydimu kirdim yana mayxonag'a,
Ko 'rdum ul barg afsarin umri pushaymonimdadur*⁴⁷.

The poetess admits that the crown decoration, which adorns the hat of love, is in the essence of her life. To understand her confession, the lyrical protagonist went through the stage of the tavern. The tavern served as a vehicle for him to grasp the essence. The tavern is an enlightenment center. "The perfect man, full of pleasure and divine enlightenment, is the absolute source of the inner world and soul of the sage".⁴⁸ In the following verse, Wine is also used as a symbol of enlightenment that awakens and awakens drowsy hearts:

*Kel, ey soqiy, ayog'ing murdadillardin darig' etma,
Masih anfosikim, ul bodaoshom ichra yostanmish*⁴⁹.

Symbols such as wine-bearer, foot, heart and drinker were used in the couplet. The poetess used the art of talmeh (simile) with the word "Masih anfos" – Breath of Jesus. Moreover, the combinations of the words "murdadil" (a dead heart) and "Masih anfos" is also a reference to the art of tazad (antithesis). These methods and gestures serve to expand the scope of the thoughts the poetess intends to convey in the couplet. In the verse, the wine-bearer is used to represent the mentor. In the first verse, the poetess asks the drunkard, who is drowsy and ignorant, not to neglect enlightenment. In the second verse, the poetess expresses a deep, philosophical conclusion in the language of symbols: she reveals the essence of her wish and demand. Bodaoshom – has a lexical meaning of "wine drinker". So, from the verse it is understood that the life-giving breath, the air that awakens soul, provides it with pleasure and love, is embodied in the drinker himself. It is enough to comprehend the enlightenment that moves it. The light radiating from the enlightenment of the mentor gives to any heart a boundless light, radiance. It leads him to the rank of absolute spirit and self-realization. Her ascension to such a position requires only the help of mentor and enlightenment. In fact, in every human possesses that ore of light. The poetess is just asking the cup-bearer to activate this light. She created all her life with the goal of seeing perfection of humanity. Hence, it is not difficult to understand that in her verse the poetess' mystical thoughts are expressed from the point of view of the famous quote by Rumi, who said, "What's within you is within you"

*Nechunkim orzu qilmay qo'lingdin boda ichmakni,
Mayi vahdat sening ilgingdagi jom ichra yostanmish*⁵⁰

Her ghazal has a mystical meaning. It is also evident from the quoted couplet. It has the trinity of **a cup – wine – unity**; So, the real goal of the lyrical hero is to achieve unity. According to the poetess, the way to it is through wine and cup. Wine is enlightenment, rebellious love. Cup – can be used in classical

⁴⁷ Увайсий шеърятидан. – Т.: Ўзбекистон КП, 1980, 36-бет.

⁴⁸ Н.Комилов. Хизр чашмаси. – Т.: Маънавият, 2005, 62-бет.

⁴⁹ Увайсий. Кўнгил гулзори. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983, 218-бет.

⁵⁰ Ўша асар, 218 - бет.

literature in many senses, such as glass, heart, and world. Judging by the content of the couplet, the jam is used in the sense of the world. So, the status of unity is achieved through the understanding world, through its trials and tribulations. A person rises to the status of world essence and self-awareness. It is clear from the examples given that, although Uvaysi a poetess, she made effective use of wine and the symbols associated with it in her poetry.

Discovering new spiritual frontiers of hundreds of poetic symbols, such as *eyelashes, eyebrows, firewood, bird, bazaar, moth* - Uvaysi made an invaluable contribution to the enrichment of the imagery system of Uzbek classical literature. Each image used in Uvaysi's work is important in determining the scope of her philosophical worldview, the criteria for understanding the world, the way of thinking, the creative principle.

Chapter 3 of the dissertation is entitled as “Literary perfection and poetic genres development in the poetry of Uvaysiy”. It discusses the perfection of the classical genres used in Uvaysi's work. In the first chapter, entitled as “*Tradition and innovation in the genres of ghazal and musammat*”, the poetess' research, innovations in the genres of ghazal and musammat, the peculiarities of their development are studied. Any genre has its own ground rules considering the reflection of form and content. Nevertheless, the creators of the unique talent were able to change implement some creativity. In particular, in the works of Uvaysi, we can see that she used different experiences, enriching many genres with different, unique innovations. Ghazal is the leading genre in Uzbek classical literature. It is a major component of the Divans (classical poetry collections). It has constantly been evolving as a genre. Uvaysi did also contribute to the discovery and development of new forms of ghazals. There are many unique examples of ghazals created by her. In particular, *there are 6 harora ghazals* in her Divan. Ahmad Tarozi, in Part II of the famous Funun ul-baloga, entitled “Al-fann-us-soniy fi-l-qafiya wa-radif, gives important insights into all the problems associated with rhyme and radif. In addition to proving the necessary element of rhyme and radif, the author informs that there is a type of poem at the end of the section in which rhyme is not present: “There is a type of a poem, which does not contain a rhyme. At the end of each couplet it shall be provided with a special radif. It is called harora”.⁵¹ As it can be understood from its lexical meaning, these kinds of harora ghazals emerge as a product of spiritual enthusiasm, spiritual uprising, and pathos. When we talk about unrhymed poetry created before the beginning of the twentieth century, only examples from the work of Uvaysi that has a radif “kongul dog' o'ldi, dog' o'ldi” comes to mind. However, in the process of getting acquainted with the copy of the manuscript of the poetess' office, which is kept in the Manuscripts Fund of the Uzbek Academy of Sciences under number 1837, we witnessed the presence of six ghazals of the same form. While exploring many examples of classical literature and came across some couplets that were sometimes written without rhyme or having imperfect rhyming schemes. However,

⁵¹ Шайх Аҳмад Худойдод Тарозий. Фунун ул-балоға. – Т.: Хазина, 1996, 83-бет.

in the period before Uvaysi, we did not come across a complete work written without rhyme. Uvaysi proved that it is possible to create a beautiful work even without rhyme, which is one of the main elements of poetry. She was able to create a rhythmic tone without the use of rhyme. The readers were able to focus their attention around an important idea using the *radif*. According to Ahmad Tarazi, Oriental literature also used to have a long tradition of creating poetry without rhyme. Uvaysi was able to revive this forgotten tradition in the example of *harora* poetry due to her unique talent and unique skill.

If we take a look at the *harora ghazals* in the poetess' work, we shall see that they were all created with a symbolic meaning. In all of them we observe the description of the state of the lover's experiences. The poetess' poems of this type were not created in vain. Because the rebellion in her heart, the fire of love, does not fit into the molds. In the poetess' view, even rhyme seems to block the freedom of the feelings expressed in *ghazals*.

In her *ghazal* with the *radif* "Charkhi samo urib" the main goal of the poetess is combined in the *radif* as the culmination of thought. If a rhyme were present, according to the rules of Uzbek grammar, the emphasis would be shifted to the word before the *radif*. This, in turn, would have to some extent prevented the poetess from fully expressing her artistic purpose. That was the reason why the poetess chose not to use the rhyme in the *ghazal*. The task of the rhyme is loaded on the *radif*. Another feature of the poetess' originality in her poems is the expression of ideas in the form of a thesis. Each couplet takes the form of an aphorism. The poetess avoids extensive elaboration and interpretation of them. The thoughts and conclusions that the creator gives to the reader do not end in words. They also go beyond the text.

Another widely used type of poetry in Uzbek classical literature is *musammat*. It has wider and infinite opportunities than the *ghazals* in expressing creative ideas of the writers. That is why it occupies a special place in the literary heritage of Uvaysi. We know her works in the forms of *musallas*, *murabba*, *muhammas*, *musaddas*. There are 8 types of *musammat*, with repeating couplet forms ranging in size from 3 to 10 lines. Its first type is *musallas*. In the classical literature of the Orient, a number of works on this type of *musammat* have been created. Literary critic U. Tuychiyev, who studied the genre features and stages of development of *musallas* states "A poem with three lines, were observed only in the works of Uvaysi in pre-revolutionary written literature".⁵²

Both in the Persian literary treatises and Ahmad Tarozi's "Funun ul-baloga"⁵³ the only source in the Turkish language there is no mention of *musallas*. All of them begin with a description of the *murabba* (quartet) while theoretically interpreting the types of *musammat*. There is a *musallas* in the *Divan* by Uvaysi No. 1837 that starts with the line "Rahm etib, yorab, meni sen ayla jonondin

⁵² Адабий тур ва жанрлар. 3 жилдлик. 2 - жилд. Лирика. – Т.: Фан, 1982, 218-бет.

⁵³ Аҳмад Тарозий. Фунун ул-балоға. – Т.: Ҳазина, 1996.

xalos...”.⁵⁴ The work consists of seven couplets in twenty-one lines. The internal semantic connection is maintained until the last couplet. The thesis set out in the first couplet is kept to the last one. Each triplet has a separate, independent rhyme system. In the first, fourth, and seventh couplets, a radif is also given after the rhyme. The work is written in the metre *ramali musammani mahzuf* of Aruz. Muhammad and musaddas are also notable genres in the Uvaysi heritage. They are the next genres that stand after the ghazals according to the frequency. Uvaysi's Divan includes 29 muhammas.

Along with original muhammas poems, she also created answer-poems to the ghazals of such great poets as Navoi, Amiri, Jami, Fuzuli. These poems are of a great value in clarifying issues such as her worldview, her attitude to life and humanity characteristics. They also show the uniqueness of the poetess in artistic expression.

The second paragraph of the chapter is entitled “*The credibility of Uvaysi's talent in creation of small genres and epic poems*”. In Uvaysi's work, small genres such as tuyuk, rubai, qita, chiston and fard were also referred. Their theme, meaning, and artistic expression reflected the poetess' unique writing skills. In literary criticism, some considerations are made about fard (a type of poem of two lines), its genesis, emergence and characteristics.⁵⁵ However, as a genre, it still has many features that need to be addressed. In particular, we observe different views in our literature on the rhyme of fard poems. Some sources say that “fard poems must rhyme in both lines” while others say that “fard poems must not rhyme”, moreover, some other sources state that “it can have both rhyme scheme, such as: “(a-a and b-a)”. Sheikh Ahmad Tarazi, in the description of genres in Funun ul-Balagha, describes fard as following: “Fard poem consists of two lines. There is no rhyme in the previous verse...”⁵⁶. The book showcases examples from fard poems by Kamal Khojandi, Salmon Sovaji, Hafiz Sherozi, Khusrav Dehlavi, Kirmani, Nasir Bukhari, Sakkaki Sayrani and Lutfiyi Shashi. None of them contain a sing rhyme.

In the Divans of Sakkoki and Lutfi there are unrhymed fard poems, i.e. the ones with the rhyme scheme of *b-a*. So, the conclusion would be that in the literary process, until the second half of the XV century, fard poem genre consisted of two unrhymed lines. In the second half of the XV century, beginning with the work of Alisher Navoi, we see more refined versions of fard genre. Until Navoi, rhyme was not traditional attribute of fard poems. Navoi embellished both verses of the genre with rhyming words. Based on the role of rhyme in poetry, he created the principle of drawing the reader's attention to the climax of the thought. Of the 86 fard poems included his Divans, 80 rhymed and 6 were non-rhymed. After Navoi, fard poem genre improved again. Later other poets created fard poems using homonyms. For

⁵⁴ Увайсий. Девон. Қўлёзма. Ўз ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёмалар фонди. Инв. рақам 1837, 87-бет.

⁵⁵ Адабий турлар ва жанрлар. 3 жилдлик. 2-жилд. Лирика. – Т.: Фан, 1992, 200-б.; Д.Қуронов ва бошқ.Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2013, 345-б; Аҳмад Тарозий. Фунун ул-балоға. – Т.: Ҳазина, 1996; Р. Орзибеков. Лирикада кичик жанрлар. – Т.: Фан, 1976.

⁵⁶ Аҳмад Тарозий. Фунун ул-балоға. – Т.: Ҳазина, 1996, 69-бет.

instance, in the Divan of Zahiriddin Muhammad Babur, 2 out of 26 fards have rhymes-homonyms, 23 with rhymed and 1 without rhyme. Uvaysi holds a special place in the development of fard poem. We know 4 of her fards. They are all based on homonymic rhymes. She expressed in them the deep philosophical reflections, mystical ideas, which she obtained from her life experiences. They reflect the depth and philosophical observation inherent in the poetess' poetry. Her great skill and uniqueness in the use of visual aids are commonly displayed in her poetry:

*Dilbaro, o'ltur boshingdin aylanay,
Pandim ol, o'lsam so'ngokim ayla nay*⁵⁷

Apparently, the content of the verse is simple: "My beautiful one, come sit, let me take care of you, Listen to my advice, once I'm dead take my bone to make a flute". However, here is where the question arises. So why does the lyrical protagonist ask to make a flute out of her bone when she dies? The purpose and idea of the poetess are embodied in the image of the flute. Here the flute is used as a symbolic image. In Oriental classical literature, the flute is a traditional symbol with a deep meaning. After Rumi's Masnavi, special attention was paid to the widespread use and scientific interpretation of the image of flute in the mystical sense. While in the works of some poets the flute is used as a metaphorical image within a couplet or a verse, in some other poets created special works dedicated to the flute. In particular, in Uvaysi's work, the image of the flute is used in a separate, special work belonging to fard poem genre. So what was the meaning of the flute in the fard of Uvaysi?

Our observations show that the flute is used in various senses in classical literature. In particular, it was used to symbolize *flute, pen, truth, the wisdom, the perfect man, the soul*. If we limit ourselves to understand flute as a common object, we shall have a narrow understanding of classical meanings. We understand it differently in a broad sense. In particular, the set of truths achieved by the night of Me'raj and the Prophet Muhammad (p.b.u.h.), a perfect man who is full of enlightenment and radiates enlightenment around him, the soul that first cleanses itself of all dust and then fills up with divine breath, realizes its shortcomings and saves itself. It is the symbol of lust that has become a divine sound. The flute is a symbol of the truth and of moving away from it. Hence, Uvaysi did not use her symbol in vain in her fards. Throughout her life, the poetess, who promotes the idea of self-realization, draws the reader's attention to the essence of life through the image of the flute. The poetess' fards are works of deep philosophical significance. In them, the poetess' purpose and ideas are not always expressed in clear sentences. Her thoughts continue existing even behind the text. The inner content forces the reader to think, to consider, to reason. The spiritual depth of her individual was achieved by the poetess through the use of unique figurative expressions. In short lines she used several arts such as homonymy and synecdoche.

⁵⁷ Увайсий. Шеърлар. – Т.: Бадий адабиёт нашриёти, 1963, 223-бет.

Chiston (a form of classical poetry riddle) writing has contributed a lot in Uvaysi's fame as a poetess. She is recognized as the most eloquent writer of chistons in Uzbek literature. She has 13 chistons in her published Divans. However, according to sources “more than 50 chistons of the poetess are known”⁵⁸ Chistons by Navoi are large in size. They consist of 6,8,10 lines, only 2 of them have 4 lines. Chistons of Uvaysi, on the other hand, are characterized by simplicity, wisdom, and brevity. She expresses the idea in a genius and wise yet simple way; both in drawing a portrait of the object and in describing its qualities. In it she demonstrates her life experiences, her way of thinking. We see that she has transformed chiston from a demonstration of wisdom, a game of contemplation, into a direction that embodies deep socio-philosophical ideas. We know that in chiston, the word or words that represent the subject are mostly hidden. Uvaysi also takes the case on the basis of chiston. The listener focuses not only on the word, but on understanding the mental state, observing it. Uvaysi uses a variety of techniques in creating chiston. In particular, the method of questioning leads in the main part of the chiston. The puzzle is mainly quoted in the first verse. The poetess’ ingeniously used question serves to focus the reader’s attention on one point. In some of her poems, the poetess uses abjad alphabet in addition to the question. This method enhances the ability to identify the subject in question. Completely different attitude towards riddling can be observed in her third type of chistons, where she uses neither questions not alphabet of abjad to express her mind. This type of chistons consists only of two lines; first line displays general information about the object and the other of its nature. These works include “Scissors”, “Water”, “Sleep” and “Day and night” etc. The folk style is evident in the poetess’ chistons. Every word used is polished and has its own permanent place. Wise conclusions selected from life experiences are expressed. They are sometimes full of humor and sometimes irony. Although the object is riddled in chiston, it is evident that human relations and human behavior are also taken into account at its core. The poetic chiston skillfully use such poetic devices as allegory, metaphor, and rhetoric.

Three epical poems by Uvaysi depict her talent in this genre as well. In the works of the poetess, the traditions of Oriental classical poetry and folk epics are embodied. The author's epical poem “Qissai Imam Hasan” differs from other epics on the same topic by many peculiarities. The poetess’ skill in choosing meter and using artistic means is reflected in the poem. The poetess created the image of a just and peaceful ruler Hasan. The main essence of the epic is to promote goodness and justice. “Prince Hasan” is devoted to a religious theme. It describes the life of Imam Hasan, the grandson of our Prophet Muhammad (p.b.u.h). The poetess’ aim in the work was to draw the attention of her contemporaries to the historical lessons. The main idea of the work is embodied in the image of Hasan. The epic consists of 1450 lines, 725 couplets. The epic “Voqeoti Muhammadalikhan” was also copied in the same manuscript as Uvaysi's “Devon”. The text of her epic is 14

⁵⁸ Р. Орзибеков. Лирикада кичик жанрлар. – Т.: Фан, 1976, 153-б.

pages long in the manuscript. Each page has 22 lines of text. The part of her unfinished epic that has come down to us consists of 208 lines, 104 couplets. The first couplets of the work are praising part. Then it tells about Muhammadalikhan and his lineage. Some important points in the biography are pointed out. The reasons for rising to the throne are mentioned. Finally, attention is drawn to the main event that led to the writing of the epic – the story of the military campaign to Kashgar. There are several characters in the epic. Her style is characterized by folk epics. The reason why the epic was not ended is probably due to the defeat of Muhammadalikhan in the war. The historical information that confirms this version is reflected in the work.

The fourth chapter of the dissertation is entitled “**Renewal of the poetic form and the development of the fine arts in the poetry of the poetess**”. The first paragraph of the chapter examines explores “*Rhyme and radif as a literary-aesthetic basis for the renewal of the poetic form in Uvaysi's poetry*”. The poetess deeply understood the importance of rhyme in poetry. For this reason, in her works, rhyme has an important artistic function. She was able to turn it into an artistic object that reflects the climax of her thoughts at the end of a couplet in each line. Tarazii emphasizes the use of simple, compound, double words as rhyme in Oriental literature. Uvaysi, chooses more, simpler words for the rhyme. It allows her to put the emphasis on individual words. This draws the reader’s attention to a single point. It enhances the impact of the ideas the poetess is trying to convey, allowing them to be conveyed to the reader easily and clearly. Uvaysi also makes effective use of the arts, which serves to further perfection if the function of rhyme. In particular, it is sufficiently explained in the dissertation that the skill in the application of the arts of double rhyming and tashri provided a renewal of meaning and form. In the works of the poetess, many types of embroidery related to rhyme, such as ishtiqoq, tazod, tajnis, tar’sse, mukarrar, takrir, were also widely used.

It is well known that radif also plays an important role in determining melody and the climax of thought in poetry. According to Tarazi, radif is an invention of non-Arab poets. Although in the history of our literature our scholars have pointed out that the use of radif is not conditioned in poetry, in Uvaysi's work it plays important artistic functions. The following quantities are also clear proof of this. Of the 244 poems in the Manuscript of the poetess’ Divan, 196, or 80 per cent contain radif. With the addition of a radif in each couplet, in addition to an increase in melody, a great deal of logical clarity emerges in the poetess’ speech. In poems the radif sometimes consists of one word, sometimes of several words. The function of a radif consisting of several words in couplets is expanded. The radif of her form serves to define the creative ideas from a broader semantic level, to attract the reader's attention more intensively.

The second paragraph of the chapter is entitled “*The Perfection of the Arts in the poetry of the poetess*”. Uvaysi used many poetic devices such as tashbeh, tazad, tardi aks, iyham, tarse, iqtibos, aqd, ishtiqoq and kitobat. The unique style, symbolic and mystical content and form of expression in the works of the poetess

required the unique use of oriental poetic art. For this reason, in order to grasp the essence and artistic symbols of Uvaysi's works, first of all, it is necessary to determine the nature and principle of application of the means of artistic representation used in them. M. Shaykhzoda, who perfectly studied the creative laboratory of Alisher Navoi states: "Knowing the poetic arts helps to understand the complex symbols that exist in poetry".⁵⁹ Uvaysi has mysticism and emotional expression as the leading themes of her poetry. She often uses metaphors to convey her pathos to the reader. The art of metaphor played an important role in the formation of the poetess' style, in the expression of the symbolic and mystical meanings at the essence of her works. The poetess uses natural phenomena and objects in the expression of the metaphor.

The art of *tajahul ul-arif* also plays an important role in Uvaysi's poetry. It also serves to form her unique, individual style. We observe examples of it in various forms – sometimes used within a separate couplet or stanzas, and sometimes the work as a whole is created with the usage of this art. *tajahul ul-arif* has the scope to convey broad, deep and mysterious meanings in a short forms in poetry. It keeps the hidden, multi-layered content behind the obvious lines. The application of this poetic art is characteristic of her method – it is proportional to the ability to express ideas as a thesis, not in detail. For this reason, the poetess uses it extensively in her poetry and creates unique patterns.

In the classical literature of the Orient, *husni ta'lil* is considered to be the form of a poetic art that reflects the scale of the poet's imagination. *Husni ta'lil* is also one of the leading poetic devices in the poetry of Uvaysi. Her best ghazals are adorned with it. It has been used in two different forms. First, the initial line contains the thesis that is followed by the proof in the following line. In the second type, the thesis that directly substantiates the creator's opinion is given without giving a reasoning opinion. *Husni ta'lil* makes it possible to express the image in a lover and nature in the parallelism with emotions. For this reason, Uvaysi prefers to use it in describing her mystical conclusions about true love.

Tamsil, a poetic device involving exemplification, also plays an important role in the manifestation of Uvaysi's individual style. It is also an art of proof, such as *irsoli masal*. It helps to convey the complex and mystical views of the poetess to the reader coherently and intelligibly. It performs various functions in poetry. Sometimes, it serves to facilitate the understanding of the content of a work by simplifying mystical meanings and concepts, materializing abstraction. It can also serve unbiasedness in judgments related to simple, life experiences.

CONCLUSION

With the rise in the literary criticism during the independence made it an urgent task to re-evaluate the samples of classical literature in terms of objective, artistic mastery. Today, a new interpretation of Uvaysi's secular, mystical, and artistic heritage leads to important scientific results. The study of the poetess'

⁵⁹ М.Шайхзода. Устоднинг санъатхонасида / Қаранг: Асарлар. 6 томлик. 4-том. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1972, 224-бет.

works allows to identify not only her own, but also the peculiarities of the Uzbek classical literature of the whole period. It is well known that innovations in artistic creation grow in the heart of tradition. Therefore, in our study we tried to draw scientific conclusions by studying the world of symbols of Uvaysi's heritage, the evolution of genres, the principle of application of rhyme, radif, art, new features of the nature of the lyrical hero in connection with classical traditions. We have come to the following conclusions from our scientific research:

1. The role of the nazira poems in the renewal of Uvaysi's poetic thinking is important. The poetess wrote answer-poems to the most famous ghazals of many composers, such as Navoi, Fuzuli, Lutfi, Amir, Nodira and Jami. Despite being created at the same meter and radif, her nazira poems are of a unique new creation. They reflect her outlook, worldview and philosophical observations. A new approach to the subject and a new image system will emerge. The works on which Nazira is based are similar to each other, but differ in the principles of illuminating and depicting the spirit of the period, its problems.

2. The issue of the lyrical protagonist in Uvaysi's poetry is a literary phenomenon that requires subtle research. Because it is impossible to assess the individuality and skill of the creator without adequate study of the nature of the lyrical hero. After all, the lyrical protagonist embodies the main idea and symbolism. Understanding the character of the lyrical protagonist in Uvaysi's poetry must begin with an understanding of the original and metaphorical meanings of each word. Only then can we see its original image. When we evaluate it, we do not go astray. It is necessary to use the same criterion to evaluate and understand the character of the lyrical hero in the poetry of Jahonotin Uvaysi. She uses the poetic devices, such as *husni ta'lil* and *tamsil*, to compare the character of the lyrical hero with natural phenomena and realities. In her way she achieves a simple and coherent manifestation in the imagination of the reader of the complex features of mysticism and true love.

3. She used every image in accordance with her nature. Poetess never uses an image in vain. Each of them holds a certain story to tell behind them. In classical literature, many objects, such as traditional *eyelashes*, *eyebrows*, *firewood*, *bird*, *bazaar*, *pomegranate*, become an active image that carries a comprehensive, mystical meaning in the poetess' work. Thanks to Uvaysi's unique skills, they show off their diverse new facets. The poetess plays an important role in revealing the mystical and oblique meanings in her works. The poetess' new approach to each traditional image enriches the classical literature of the Orient with deeply meaningful symbols.

4. Throughout her life, Uvaysi has made diverse, unique experiments in the use of genres. Even in genres that are rarely used in classical literature, the poetess was able to show her unique talent. Here are many unique examples of ghazals in Uvaysi's literary heritage. In particular, here are 6 harora ghazals in her office. These kinds of harora ghazals emerge as a product of spiritual enthusiasm, spiritual uprising, and pathos. When we talk about unrhymed poetry created before the beginning of the twentieth century, only examples from the work of Uvaysi

that has a radif “kongul dog’ o’ldi, dog’ o’ldi” comes to mind. However, in the process of getting acquainted with the copy of the manuscript of the poetess’ office, which is kept in the Manuscripts Fund of the Uzbek Academy of Sciences under number 1837, we witnessed the presence of six ghazals of the same form.

5. Uvaysi’s musallas poems, which is unique in classical literature in terms of genre, is a product of unique talent. Like other works of the poetess, it has a deep content, a balanced form of expression. She revived a unique genre in Oriental classical literature with her musallas poems. She made an important contribution to its transmission to future generations. The poetess perfected the ideas of her predecessors. Enriches the imagery system, means of artistic image. The harmony in worldviews, emotions, and artistic imagery led to the assumptions of fluency and integrity. The uniqueness of word choice, the unique style of artistic expression, have elevated them to the status of masterpieces. The takhmis and mukhammas poetry created by the poetess play an important role in clarifying issues such as her worldview, her attitude to life and humanity.

6. Fard poems also played an important role in Uvaysi's creativity. The poetess was able to create them at the level of Rumi, by deeply studying the traditions of classical literature, inspired by them, and further developed them. The poetess perfected fard poem as a genre. She managed to rhyme all the samples on the basis of tajnis (homonymy). In addition to implying outward, inward meanings, it ensured that the poetess’ thoughts continued beyond the text. Uvaysi's work also plays an important role in the historical development of chiston in Uzbek classical literature. The poetess has managed to raise it to a high level both in terms of content and in terms of artistic skill and form features. The poetess has her own style in creating chiston poems. She aspired to volume brevity. For this reason, the chiston consist mainly of 2, 4, and 6 lines. Uvaysi was influenced by Navoi’s chiston poems. She learned the secrets of mastery from him. In addition, the poetess herself has made certain innovations in the development of the chiston genre. The meter chosen for Navoi’s chiston poems is calmer (hazaji musammani salim), while all Uvaysi chiston have a relatively lighter tone, ramali musammani mahzuf and ramali musadda mahzuf. It shows that the poetic style is similar to the folklore. The poetess created a gallery of unique symbols in her chiston poems. She tries to express the external and internal content by combining them. It refers to subject and social problems. The poetic chiston also skillfully use such poetic devices as allegory, metaphor and rhetoric. Sometimes irony, sometimes humor is absorbed in those texts as well.

7. Three epical poems by Uvaysi depict her talent in this genre as well. In the works of the poetess, the traditions of Oriental classical poetry and folk epics are embodied. The author's epical poem “Qissai Imam Hasan” differs from other epics on the same topic by many peculiarities. The principles of the poetess’ meter selection and use of artistic means are reflected in the poem.

8. Uvaysi's artistic mastery is also reflected in the principles of using rhymes in her works. She pays great attention to it as the most important artistic element. It plays the role of the culmination of the poetess’ goal, the representation

of her thoughts. She tends to use simple words as radifs. It serves to draw the reader's attention to the main point. She made effective use of many types of muqayyad and absolute rhyme. In her works, the poetess also uses many of the rhyming arts such as iltizom, zulqofiyatayn, mukarrar, tarse' and tashri. In Uvaysi's works, radif also played an important artistic role. Out of 244 poems from manuscript of her Divan, she used radif in 196 poems. Radif in each couplet, increases melodicism and logical clarity of the poetess' speech. It is a spiritual culmination that attracts the reader's attention. In addition to the use of traditional rhymes in poetry, the poetess makes extensive use of unique, new words as rhymes (o'qu, bayaknogah, beh, tarjeh...).

9. Uvaysi's also used many of the stylistic devices such as tashbeh, tazad, tardi aks, iyham, tarse, iqtibos, aqd, ishtiyoq and kitobat. In particular, the art of metaphor played an important role in the formation of the poetess' style, in the expression of the symbolic and mystical meanings of her works. The application of the device of tajohuli arif is an important tool in the manifestation and formation of the individual style of the poetess. Through it she manages to express traditional ideas in new forms. Husni ta'lil is another device that was widely used by Uvaysi. Her best poems are adorned with this art. In the works of the poetess there are examples of couplets all full sized ghazal using husni ta'lil. In the art of Husni ta'lil, it is possible to express the images of a lover and nature in parallelism. For this reason, Uvaysi prefers to use it in describing her mystical conclusions about true love.

10. Tamsil, a poetic device involving exemplification, also plays an important role in the manifestation of Uvaysi's individual style. It is also an art of proof, such as irsoli masal. It helps to convey the complex and mystical views of the poetess to the reader coherently and intelligibly. It performs various functions in poetry. Sometimes, it serves to facilitate the understanding of the content of a work by simplifying mystical meanings and concepts, materializing abstraction. It can also serve unbiasedness in judgments related to simple, life experiences.

In short, we have not encountered a female artist equal to Jahonotin Uvaysi, in Oriental classical literature. She is a poetess who has lived all her life with the sorrow and pain of her people and country. In her poetry, both the most actual social problems of her time, as well as spiritual and moral issues, were interpreted with unique talent, skill and courage. A new interpretation of Uvaysi's legacy in secular, mystical, and artistic terms leads to important scientific results. The study of the poetess' works allows to identify not only her own, but also the peculiarities of the Uzbek classical literature of that period, as well as new approaches.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ Dsc.03/30.12.2019.Fil.19.01 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ТАШКЕНТСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКСКОГО
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

АДИЗОВА ИКБОЛОЙ ИСТАМОВНА

**ВОЗРОЖДЕНИЕ ПОЭТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ В ПОЭЗИИ
УВАЙСИЙ**

10.00.02– Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА
ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК (DSc)**

Ташкент –2020

Тема диссертации доктора филологических наук (DSc) была зарегистрирована за номером B2020.3.DSc/Fil237 Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои.

Автореферат диссертации на трех (узбекский, английский и русский (резюме)) языках размещен на веб-странице Научного совета (www.navoiy-uni.uz) и информационно-образовательном портале Ziyonet (www.ziyonet.uz).

Официальные оппоненты:

Тухлиев Бокижон

Доктор филологических наук, профессор

Шодмонов Нафас Намозович

Доктор филологических наук, профессор

Эркинов Афтондил Содирхонович

Доктор филологических наук

Ведущая организация:

Государственный музей литературы имени Алишера Навои АН РУз

Защита диссертации состоится «30» ноября 2020 года в 11⁰⁰ часов на заседании Научного совета Dsc.03/30.12.2019.Fil.19.01 по присуждению ученых степеней при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хажиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44. (www.navoiy-uni.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (зарегистрирована за номером 818). (Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хажиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44. (www.navoiy-uni.uz).

Автореферат диссертации разослан «16» ноября 2020 года.
(Протокол реестра рассылки 19 от «16» ноября 2020 года).

Ш.С.Сирожидинов
Председатель научного совета на основе совета по присуждению ученых степеней, д.ф.н., профессор

К.У.Пардаев
Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, д.ф.н., доц.

Б.Каримов
Заместитель председателя научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, д.ф.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация докторской диссертации (DSc))

Актуальность и востребованность темы диссертации. Произведения Жаханатын Увайси до сегодняшнего дня не были специально интерпретированы с точки зрения художественного мастерства и суфизма. Повторная широкая оценка смысла произведений поэтессы, природы лирического героя, художественного описания и средств выражения имеет актуальное значение в сегодняшнем литературоведении. Изучение произведений Увайси предполагает привлечение особого внимания на десятки вопросов как: масштаб многослойных смыслов произведения; глубокий смысл, связанный с суфизмом; художественное мастерство, суть и объём символов; эволюция жанров; своеобразность использования рифмы и редифа в произведении. Установление в качестве задач диссертации специальное и всестороннее изучение данных проблем определяет новизну и актуальность исследования.

Объект исследования: Все печатные экземпляры диванов Жаханатын Увайси, которые изданы по сегодняшний день, и рукописные источники, которые хранятся в рукописном фонде института Востоковедение как: рукопись дивана поэтессы, за номером 1837, рукопись за номером 358 антологии «Мажмуаи шоирон», написанный со стороны Фазли Намангани.

Научная новизна диссертации состоит из нижеследующих:

научно обосновано, что классическая традиция послужила основой для возрождения поэтического смысла в поэзии Увайси;

в поэзии поэтессы природа лирического героя впервые освещена в разрезе суфизма;

специально и широко раскрыты система образов, соотношение символ и образ поэзии поэтессы;

научно обоснованы традиционные жанровые возможности и роль творчества поэтессы в их усовершенствовании;

определены принципы употребления рифмы, редифа и других художественных искусств в поэзии поэтессы;

на примерах впервые доказаны сюжетные, композиционные и художественные свойства поэм Увайси;

впервые специально исследовано своеобразность и мастерство Увайси.

Внедрение результатов исследования. На основе предложений, научных разработок и научных результатов, полученных при исследовании вопроса возрождение поэтической мысли в поэзии Увайси:

системно исследованы взгляды об объёме классических образов литературное влияние в творчестве Жаханатын Увайси в проекте № Ф1-02 «Фундаментальное исследование истории литературоведение» (2012-2016) (Справка №89-03-3420 Министерства Высшего и средне - специального образования от 21 сентября 2020 года). В итоге, было доказано, что поэзия Увайси является важным литературным событием в обогащении нашей

национальной духовности, ценностей, что её глубокое изучение имеет значение при решении множество актуальных проблем в истории классической литературы и литературоведения;

научно-теоретические выводы и предложения по принципам употребления рифмы, редифа и других художественных искусств, по усовершенствованию жанров, по взглядам о способах поэтического выражения использованы в практическом проекте № А-1-118 «Подготовка и издание учебного пособия по интерпретациям образа Наваи» (2015-2017) (Справка №89-03-3420 Министерства Высшего и средне - специального образования от 21 сентября 2020 года). В результате, новые интерпретации, научные решения и выводы, связанные с обновлением поэтического мышления в художественном творчестве, послужили важным источником при сопоставительном изучении поэм «Хамсы» Алишера Наваи;

важные научно-теоретические выводы опубликованных статей по теме исследования использованы в практическом проекте № ИТД-1-098 “место и роль литературно-педагогических взглядов Алишера Навоий при формировании духовности молодежи” (2012-2014) (Справка №89-03-3420 Министерства Высшего и средне - специального образования от 21 сентября 2020 года). В результате, сопоставительное изучение с произведениями представителей литературной среды Коканда дало возможность широкомасштабного проявления объёма творчества и граней мастерства Наваи, а также воспитания нашей молодежи в национальном духе, в духе общечеловеческих ценностей;

результаты исследования использованы при подготовке сценариев цикла передач в телеканале «O'zbekiston» Национальной телерадиокомпании Узбекистана (Справка № 22-4-35-78 Национальной телерадиокомпании Узбекистана от 14 сентября 2020 года). В результате, повышены качество телепередач, усилено понимание заслуг великих фигур, которые жили и творили в нашей стране, в развитии нашей национальной духовности и развитии ценностей, способность их внедрения в разум молодого поколения;

выводы диссертационных разработок использованы в качестве автора при создании учебника “История узбекской литературы (I половина XVI-XIX века)” для студентов бакалавриата по направлению 5120100 – филология и преподавание языков (Издана на основе приказа № 654 Министерства Высшего и средне - специального образования от 20 июля 2019 года).

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения, списка использованной литературы и приложений. Объем диссертации составляет 254 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I часть)

1. Adizova I. Thinker poetess of the East. Monograph. – Germany: Lambert Academic Publishing, 2020. – p. 120.
2. Адизова И. Увайсий шеъряттида поэтик тафаккурнинг янгиланиши. Монография. – Тошкент: Мухаррир, 2020. – 268 б.
3. Адизова И. Увайсий ижодида жанрлар такомилли. Рисола. – Тошкент: Мухаррир, 2011. – 50 б.
4. Адизова И. Увайсий ижодида фард // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2005. – № 5. – Б. 44-47 (10.00.00. № 9).
5. Адизова И. Увайсий ижодида чистон жанри // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2008. – № 3. – Б. 11-19 (10.00.00. № 9).
6. Адизова И. “Гар табассум этса гул...” // Жаҳон адабиёти. – Тошкент, 2011. – № 2. – Б. 190-194 (10.00.00. № 4)
7. Адизова И. Увайсий ижодида анъанавийлик // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2011. – № 3. – Б. 34-36 (10.00.00. № 9).
8. Адизова И. Увайсий ижодида мусаллас жанри // Филология масалалари. – Тошкент, 2013. – № 2. – Б. 3-7 (10.00.00. № 18)
9. Адизова И. Ул матойи рамзга бозордурман ишқида // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2013. – № 3. – Б. 172-175 (10.00.00. № 19).
10. Адизова И. Увайсий шеъряттида қофия // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2014. – № 2. – Б. 66-73 (10.00.00. № 9).
11. Адизова И. Ўзбек мумтоз адабиёттида ҳарора ғазаллар // Олтин битиклар. – Тошкент, 2019. – № 4. – Б. 50-68 (10.00.00. № 32).
12. Адизова И. Ирфоний маъно талқини тамойиллари // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2020. – № 10. – Б. 60-63 (10.00.00. № 9).
13. Адизова И. Ўзбек мумтоз адабиёттидаги ноёб жанр // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2020. – № 4. – Б. 71-84 (10.00.00. № 19).
14. Adizova I. The genre of musallas in uzbek classical literature // ISJ Theoretical & Applied Science. – Philadelphiya (USA), 2019. – P. 648-651. (№ 12 (80); SJIF 5, 667; JIF 1, 500 Impact Factor).
15. Адизова И. Укращение стихотворения / Aktual problems of the theory and practice of philological researches. Materials of the international scientific conference. – Prague, 2014. – № 54. – С. 105-109 .
16. Адизова И. Роль Физули в формировании творческого мастерства Увайси / В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологи. Сборник статей по материалам XXXIV международной научно-практической конференции. – Новосибирск, 2014. – С. 170-175.

17. Адизова И. Увайсий ижодида дostonнавислик анъанаси / Эпическая традиция в узбекской и восточной литературе: проблема национальных версий. Международная научная конференция. – Ташкент, 2014. – С. 31-36.

18. Адизова И. Увайсий ижодий такомлида Навоийнинг адабий таъсири / “Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги Халқаро илмий-назарий анжуманматериаллари. – Навоий, 2019. – Б. 44-47.

19. Адизова И. Шеър зийнати. Ёш шарқшуносларнинг академик Убайдулла Каримов хотирасига бағишланган Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2014. – Б. 161-168.

20. Адизова И. Увайсий шеърятда рамз ва образ муносабати / Тасаввуф ва адабиётнинг ўрганилиши ва таржимашунослик муаммолари мавзуидаги Республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2018. – Б. 92-99.

21. Адизова И. Увайсий шеърятда далиллаш санъати // “Филологиянинг умумназарий масалалари”. Республика миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент, 2020, Б. 147-149.

II бўлим (II part; II часть)

22. Адизова И. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2009. – 247 б.

23. Адизова И., Н.Жумахўжа. Ўзбек адабиёти тарихи (XVI-XIX аср I ярми). Дарслик. – Тошкент: Ношир, 2019. – 430 б.

24. Adizova I. Genesis and historical perfection of the genre Fard // EPRA International Journal of Research & Development (IJRD). Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online journal. – India, 2020. – № 3. – p. 495-499. (Impact Factor: 6.260).

25. Adizova I. O'zbek klasik kadin shairi Cihan Atin Uveysi // Dil ve edebiyat arashtirmalari. Karabuk Universitesi yayimlari. – Turkiya. Karabuk, 2020. – № 53. – Б. 2-14.

26. Адизова И. Мужгонлар баҳси // Тафаккур. – Тошкент, 2014. – № 1. – Б. 60-63.

27. Адизова И. Увайсий ижодида радифнинг ўрни / Жаҳон адабиёти ва фольклоршунослигининг умумбашарий муаммолари мавзуидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро, 2014. – Б. 112-116.

28. Адизова И. Увайсий шеърятда ишқ талқини / Ўзбек филологияси масалалари (илмий мақолалар тўплами). – Тошкент, 2002. – Б. 113-117.

29. Адизова И. “Қайда дард эли бўлса, ошно Увайсийман...” // Жаннатмакон. – Тошкент, 2007. – № 7. – Б. 28-32.

30. Адизова И. “Кўнгилки, бир қуши ваҳший...” // Бухоро мавжлари. – Бухоро, 2011. – № 3. – Б. 36-39.

31. Адизова И. Бағрикенглик ғояларининг ўзбек мумтоз адабиётида ифодаланиши / Ёш авлодни бағрикенглик ғоялари асосида тарбиялашда

хотин-қизларнинг ўрни мавзуидаги Илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2006. – Б. 12-16.

32. Адизова И. Увайсий ва жанр такомилли / Тил, таржима ва адабиёт кенгликларида мавзуидаги Республика илмий анжуман материаллари. – Тошкент, 2007. – Б. 117-119.

33. Адизова И. Увайсийнинг тимсол қўллаш маҳорати ва миллий менталитет / Ўзбекистон аёлларининг миллий менталитети ва жаҳон маданияти мавзуидаги Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2007. – Б. 29-33.

34. Адизова И. Увайсий шеъриятида ҳарора ғазал / Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари. – Тошкент, 2010. – Б. 11-18.

35. Адизова И. Увайсий маҳоратининг шаклланишида Фузулийнинг ўрни / Бадиий матн таҳлили ва талқин муаммолари мавзуидаги Н.М. Маллаев таваллудининг 90 йиллигига бағишланган илмий-назарий конференция материаллари. – Тошкент, 2012. – Б. 63-67.

36. Адизова И. “Зарралар бошинда дастор офтоб...” / Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари. – Тошкент, 2013. – Б. 8-12.

37. Адизова И. Увайсий ижоди ва адабий таъсир масаласи / Адабий алоқалар ва қиёсий адабиётшуносликнинг долзарб масалалари мавзуидаги Халқаро конференция материаллари. – Фарғона, 2018. – Б. 114-117.

38. Адизова И. Ўзбек шоирлари шеъриятида исломий эътиқодлар мавзуси / Марказий Осиё ва ислом цивилизацияси мавзусидаги ёш тадқиқотчи ва талабаларнинг республика анжумани тўплами. – Тошкент, 2018. – Б. 70-73.

39. Адизова И. “Юрак билан ёзилган дoston...” / Ўзбек филологияси матншунослик ва манбашунослик муаммолари мавзусидаги анъанавий Республика илмий-назарий анжуман материаллари. – Наманган, 2018. – Б. 50-55.

40. Адизова И. Ижодий мактаб сабоқлари / Алишер Навоий ва XXI аср мавзуидаги Халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. – Тошкент, 2019. – Б. 269-271.

41. Адизова И. Ул матойи рамзга бозордурман ишқида... / Қалб садоси. – Фарғона, 2019. – № 21. – 23 ноябрь.

42. Адизова И. “Кўзу кўнглум зиёси, моҳи тобонимни соғиндим” / ЎзАС. – Тошкент, 2019. – № 48 (4550). – 29 ноябрь.

43. Адизова И. Муҳаббат ихтиёр эт... // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 1993, 7 май.

44. Адизова И. Қалбимни бедор қил, ё раб! // Хуррият. – Тошкент, 1997. – 5 март.

45. Адизова И. Дардсизлар захмидан беморман... // ЎзАС. – Тошкент, 1997. – 7 март.

46. Адизова И. Ишққа ким қўйса қадам...// Фидокор. – Тошкент, 2004. – 7 март.

47. Адизова И. Жаҳонотин Увайсий шеърятда истиора санъатининг ўрни // Ўзбек филологияси матншунослик ва манбашунослик муаммолари мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Наманган, 2020 йил. – Б. 133-140.

**Автореферат “Олтин битиклар” журнали таҳририятида
таҳрирдан ўтказилди.**